

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf.

Martius – Aprilis

2-ik füzet.

Az örök élet.¹

Az evangélium nem fejt meg a régzet mysteriumát: a keresztény hit szolgálatja az örök élet erkölcsi bizonyítékát.

Ez az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek és a Jézus Krisztust annak, a kit elboesáttóttál. Ján. XVII. 3.

Gyakori észrevétele az embereknek az, hogy a képzelődés jobban kiszínezte a poklot, mint a paradicsomot. Költők és hit tudósok, az élet nyomoraiban kifáradt szerzetesek vagy népszerű prédikátorok, a kik a gonoszokat megdöbbsenteni igyekeztek, látnokok és fanatikusok mind egyesültek azon kinok felsorolásában, a melyek a gonoszokra és kegyesség nélküliekre a halál után várakoznak s a gondolkozóknak és mystikusoknak csak egy csekély száma kísérelte meg szenvedő embertársaival megértetni azt, hogy miben fog állani az az örök boldogság, a melyre az Ur az ő választottait elhívta. S ismeretes dolog, hogy azok is, a kik egymás után mindkettőre vállalkoztak, mint Dante, több sikert értek el az elsőkben, mint az utolsókban. A halhatatlan florenczi poklát mindenki ismeri, de hányan olvasták közülünk az ő paradicsomát?

Vajjon mi lehet ennek az oka? Csak az, hogy a gonoszság az emberi szívhez van tapadva, szereti a drámát, kívánja az izgalmat, inkább meghatja a szenvedés, különösen ha a mások szenvedéséről van szó, mint a szerencse, a mely oly ritkán talál reánk, s ha másokat ér, inkább gyűlölséget, mint rokonszenvet támaszt? Vajjon az emberi vadállat vérszomja okozza-e ezt, a mely ott szunynyad lényünkben és a mely gyönyörködik a vérfürdőben, áldozata fogcsikorgatásában, zsákmánya szívverésében? Vagy el kell ismernünk minden korszak

¹ Jean Reville: „Paroles d'un libre Croyant“ ezimü Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magy. XXXIX. évf. 2 füz. F. J.

pessimistáival, hogy itt a földön sokkal több levén a szenvedés, mint az öröm, az emberi képzelődés sokkal könnyebben fel tudja találni egy pokolnak, mint egy paradicsomnak kiszínezésére alkalmas dolgokat? Másoknak hagyom ennek a nehéz kérdésnek a megvilágítását. Én csak arra az állításra szoritkozom, hogy a boldogság leírásában ez a viszonylagos tehetetlenség nemcsak a jövő életet illetőleg tapasztalható, hanem tapasztalható akkor is, a mikor a földi boldogságról van szó. Semmi sem nehezebb, mint a boldogságot kielégítőleg meghatározni, mert valaminek teljes meghatározására a meghatározandó tárgyat részekre kell bontani, analysálni kell, és a boldogság így részekre bontva éppen azt veszti el, a mi abban a legfőbb. Az ember nem adja magát boldogsága bonczolgatására, csak miután azt elvesztette vagy csak keveset bír még abból. A teljes boldogság, az a boldogság, a mely minket fölemel, elragad, megfoszt attól a tehetségtől, hogy számot adhassunk magunknak arról, hogy minő elemekből áll az, a mig a szenvedés a helyett, hogy megsemmisitené, még élesebbé teszi tehetségünket a bonczolásra. Egy isteni őszhangban gyönyörködve, nem kérditek, hogy minő hangok összetételéből származik az, de üsse meg csak fületeket egy hamis akkord, azonnal igyekeztek annak okát is adni.

Különben jegyezzük meg, hogy bárha természetes oknál fogva az emberek mindig nagyobb elmésséget fejtettek ki az elkárhozottak kinjainak leírásában, mint a választottak örömének festésére, a poklóról szóló különböző képek, a melyeket az emberiség nekünk örökségül hagyott, nagyon csekély vallásos és erkölesi értékkel bírnak reánk nézve. Még ha azok a képek a költészet teljes ragyogásával, vagy a festő ecsetjének egész fényével vannak is előnkbe állítva, nem képesek többé minket meggyőzni. Gyerme kies dolgok ezek, a melyek inkább mulattatnak, mint hogy megijesztenének. Mi nem hisszük többé a középkor poklát a maga tüzlángjával és oceánkinjaival. Mi nem hisszük többé az ördögöket, a kik az elkárhozottakat vég-nélkül kiozzák. Avagy van-e közöttetek valaki, a ki bárminő poklot kinne? Az a nemesebb érzület, a mely oly rég óta uralkodóvá lett keresztény társadalmunkban, még a halál utáni büntetést is jelentékenyen megenyhítette.

De hát akkor mit hiszünk? Legyünk őszinték magunkkal

szemben. Legtöbben közülünk nem tudnak felelni. A pokol és paradicsom kifejezéseket mi is használjuk, de megfelelő eszmét nem találunk hozzájuk. Akarnók tudni és nem tudjuk. Akarnók megérteni és nem értjük. Az örökkévaló mysterium elszédít, mivel minden pillanatban előnkbe áll elmélkedéseinkben a koporsó felett, a melyet mellettünk elvívznak, szeretteink halálánál vagy betegségünkben a haláltól való félelemben. Nem tudunk menekülni előle, bármennyire igyekszünk foglalkozásainkba elmerülni, vagy multságainknak átadni magunkat. Kétségen kívül mi hisszük az örök életet; de miben áll ez az örök élet? mert ha erre nézve nem tudunk magunknak egy tiszta képet alkotni, minő vigasztalást találhatunk a halhatatlanságnak pusztán csak elvont hitében, a mely semmit sem mond, semmit sem fejt meg megfoghatólag? Kinos feladat, a mely elől rendesen megszabadni igyekezünk, vagy a melytől félelemmel fordulunk el, mivel érezzük, hogy felülmulja értelmünket, de a melylyel a fejlett értelemnek és kegyes szívnek gyarlósága teljes tudatában is a komoly hit férfias bátorságával kötelessége szembe nézni. Mert erkölcsi életünknek is az erre nyert felelet adja meg az irányt.

Szegény emberiség! Mily régóta kutatja az örökkévalóság mélységeit, mint a gyermek, a ki egy esillagot látott esillámlani a tó felületén s aztán elmerül a habok nézésében, azzal a reménnyel, hogy ott megtalálja a sugárzó esillagot. Tudja, hogy halhatatlan, első dadogásától kezdve állítja, hogy élete a siron túl terjed. Az örökkévalóság hite nem kizárólag keresztény hit, mint a hogy ezt a mi társadalmunkban némelyek gondolják. Ez a hit egyetemes, minden időben meg volt és könnyen fel lehetne számítani azokat a népeket, a kik azt nem hitték. De Istenem! minő tapogatódzás ennek megértésében vagy megmagyarázásában.

A még egyszerű ember, a közmiveltségnek gyermekkorában meglátta egy napon a maga árnyékát maga után vetítve. Ez az árnyék egészen hasonló testéhez s attól mégis különvált. Egy este, a vadászattól vagy a munkától elfáradt nap után azt álmodja, hogy messze távolban van azon helytől, a hol elaludt; álmában megtörténni szokott eseményeket lát. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy benne két lény van, a melyek egyik a másiknak visszája, az árnyék és a test, az ész, a mely

jár, a míg a test nyugszik, végre a lélek, a mely levetkőzheti testi hüvelyét, a lélek, a melyet élni és dobogni érez magában, a lélek, a mely öntudatában kívül is kijelenti magát és mint árnyék nyilatkozik? Tudománya még nincs; tapasztalata csekély. Nem természetes-e, hogy atyja vagy testvére holttesténél így gondolkozik, hogy lelkök végképpen elhagyta testöket! A halál egy jóval hosszabb és titokszerűbb álom, mint minden éjjeli álom. A lélek, a mely az éjjeli álom alatt elhagyhatja a testet, nem hagyhatja-e el hasonlóan a halál álma alatt? És ezzel a halhatatlanság ösztöne, a mely az emberi szívet születt, először nyer konkrét formát. Az élet a halál után is mint árnyék visszamarad a földön egészen közel a házi tüzhelyhez, csaknem hasonló viszonyok között a korábbi élethez. Utódai vallásos tisztelettel fognak neki adózni, eledelt, ruhát, fegyvereket vagy sok más tárgyat fognak áldozatul meghozni számára, a mikre szüksége van, hogy úgy éljen, mint a míg a földön élt. A halottak az élők mellett élnek.

De ime, az ismeret fejlődésnek indul. Az ember gondolkodni kezd. A miveltebb elmék előtt világos lesz az előbbi fel fogásnak tarthatatlansága. Vajjon lemond-e az ember az örökkévalóság iránti hitéről azért, mert belátta, hogy a halottak többé nem élnek, mint árnyékok az ő közelében. Oh, mily kevésbé ismeritek az emberi szívet, ha ezt felteszitek. Ha ősei árnyékai nincsenek körülötte, valahol egyebütt vannak, számokra különösen fentartott helyen. És egy vagy más formában minden vallásban megszületik az elyziumi mezőkről vagy a halottak mezejéről való fogalom, hol az árnyak együtt élnek, kivéve egyes hősök árnyékát, a kik egyenesen az istenek társaságába jutnak haláluk után, míg az utódok házuk csarnokában kegyeletesen őrzik atyáik hamvait az e végre készített urnákban, vagy halotti szertartásokkal tisztelik meg sírjokat.

Az erkölcsi érzés azonban fölbred és sérthetlenségét követeli. Az nem lehet, hogy mindezek az árnyak, a halottak mind ugyanazon állapotban éljenek az örökkévalóság birodalmában. Hogyan? a gonoszok ugyanazon sorsban legyenek, mint az igazak? a jó ember ne arassa le azt, a mit vetett és a kegyesség nélküli, a ki igen gyakran büntetlenül marad a földön, örökre mentesítve maradjon az ő kegyesség nélküli cselekedeteinek következményeitől. Bizonyára nem, hiszen ezzel azonnal

megszűnnék a jó és rossz közötti különbség. A földi élet és a halál utáni lét között solidaritás van; ezt a kereszténység előtt több századdal, a legkülönbözőbb műveltség állapotában fölismerték a bölcsek; a gonosz cselekedet következményei a síron túl is érezhetőek lesznek; a gonoszok sorsa nem lehet ugyanaz, a mi a jóké. Még egy lépéssel ezen új irányban, az emberi képzelődés szabad futásnak adta magát, hogy megteremtse az ismeretlen világokat, a hol a mi sorsunk mysteriumának meg kell oldatnia.

India meleg tartományjaiban, a mi mystikus és szemlélődő árja testvéreinknél, az ók álmodozóik között, a kiknek az élet igen gyakran teherként tűnik fel, mint egy kimerültség, vagy mint egy büntetés, kifejlődött a lélekvándorlás széleskörű rendszere. A lelkek a lények egy felszámíthatatlan sorozatán át vándorolnak, emelkedve vagy süllyedve érdemük szerint a következő lények fokozatán. A ki gonoszul élt, halála után állati formában születik újra, hogy bűneiért vezekeljen. A ki nemesen élt és a kegyesség parancsainak engedelmeskedett, felsőbb alakban születik újjá, legyen hogy a földön jobb társadalmi viszonyok között, legyen hogy az égben, mint isteni szellemmel, mindaddig, a míg teljes tökéletességre jutva, Istennel egyesül.

A mi eleinknél, a celtáknál vagy germánoknál, a Mohamed tanítványainál, a kik a gyönyöröknek éltek, a hívek és derekak egy anyagias paradicsomba fognak viszont találkozni, a hol erényeik jutalmát szüntelen tartó ünnepélyekben élvezendik és ezekben az ünnepélyekben nem is fognak soha bele fáradni, mert azokban daliás küzdelmek és bankettek fognak egymással váltakozni, s míg amabban férfias erőket viszont kimutathatják, ezekben isteni italban részesülnek és a nők szépsége versenyre kél a férfiak vitézségével. A bánatos és emberkerülő zsidó megint azt tanítja, hogy testünk feltámad és hogy az igazak örökké tartó dicsőségben az Isten körül csoportosulnak, a mely dicsőség főleg abból fog állani, hogy Izrael népének fölénye világos lesz, míg a pogány a jövő élet gondolatába elmerülve, a maga Isteneivel egy titokszerű egyesülésről álmodozik, a melyre mindennemű tisztító szertartások által készíti magát elő. Továbbá a középkori keresztények egyfelől testünk feltámadását, másfelől az örök élet szellemi karakterét tanítják;

egyfelől magasztalva szólnak az Isten szeretetének végtelen jóságáról, a melyet a hivek fognak élvezni, másfelől lefestik azt a boldogságot, a melyet tapasztalni fognak, látva az elkárhozottak szenvedését; egyfelől a pokol a maga tűzlángjával és démonaival, másfelől a paradicsom a maga angyalaival egy mennyei karrá szervezve s egyszersmind egy klastromszerű szent társaságot alkotva, melynek az örökkévaló Atya a főnöke. Szerencsétlen eltévelyedése a képzelődésnek, mely lélekzetét veszítve szárnyal azon tájak felé, a hol nincs levegő számára.

Ime mindaz, a mit az emberiség nekünk a mi megnyugtatásunkra vagy vigasztalásunkra ajánl: tévelygő árnyak a földön, vér nélküli árnyak valamely elyeumi helyre utalva, igazolhatatlan álmak hosszú lélekvándorlásokról myriad lényeken keresztül, érzéki paradicsom, a mely inkább egy kicsapongásra szánt hely, mint egy szentélye az erénynek, a kint a poklok-nak tartva fenn, a mikor mi azt a földön eltörültük és a tétlen kegyesség apothecosisában győzedelmeskedő klastrom az égben! Szegény józan ész, szegény értelem egyaránt tehetetlen megérteni az öröklétet és megnyugodni a megsemmisülésen! Szegény lélek, mely telve az öröm, a szeretet, az öröklét vágyával, hasonlóképpen tehetetlen ezekről lemondani és felfogni egy boldogságot, a mely állandó!

És az evangélium? kérditek bizonyára. Nem fejti-e meg ezt a mysteriumot vagy nem nyújt-e kisebb-nagyobb vigasztalást! Bizonyára az evangélium itt is, mint a legnagyobb részben azoknak a kérdéseknek, a melyek rendeltetésünkre tartoznak, kiválóan jó szolgálatot tesz nekünk, mivel e földön élt legnagyobb erkölcsi öntudatra mutat. De itt is, mint talán egyebütt szükséges, hogy a betű s azok gyarlósága fölé emelkedve, a kik nekünk a nagy mester szavait hátrahagyták, az ő tanításainak szellemébe hatoljunk be. Az első keresztények éppen úgy, mint a farizeus zsidók hitték a test feltámasztását, a világnak közel levő végét és egy messiási uralom eljövetelét, melynek tartama nem volt szabatosan meghatározva. Meg voltak győződve, hogy a Messiás kevéssel keresztre feszítettése után visszatér a földre, nem gyarló testi formában, hanem az Isten küldöttének teljes fényében és miután az élő vagy feltámasztott hivek segítségével megsemmisítette a pogányokat és a hitetlen zsidókat, megalapítja az ő országát Jeruzsálem-

ben, az utolsó ítélet napjáig. Akkor a gonoszok a gehennára vettetik és az igazak Istenhez jutnak.

Nem lehet feltűnő, hogy az evangéliumban az apokalyptikus eszmék nyomaira találunk, a melyeket az első keresztények a zsidóktól örökölték. A Máté evangéliumában olvassuk, hogy Jézus kiosztván az uri szent vacsorát apostolainak, így szólott: „Nem iszom többé veletek a szőlőtő nedvéből, míg nem együtt iszom veletek az én Atyám országában“. Pál apostol több ízben kinyilatkoztatja, hogy ő még élni fog, mikor az Ur visszajő és a halottakat feltámasztja. De más részről úgy az evangéliumban, mint a Pál leveleiben számos helyet találunk, a melyek egészen más felfogást mutatnak és sokkal szellemiebb természetűek. Így az apostol sem hiszi a testnek földi formájában leendő feltámadását, megdicsőült testről beszél, azaz olyanról, a mely felsőbbrendű elemekből fog állani, mint a mi földi testünk. Hasonlóképen Jézus is, mikor a farizeusok azt kérdezték tőle, hogy mi lesz annak az embernek a sorsa a más világban, a kinek itt hét felesége volt, azt mondja: „Az ember a feltámadással olyan lesz, mint az Isten angyalai az égben“.

A nélkül, hogy az új testamentum helyeinek bővebb exegetikai magyarázásába bocsátkoznánk, a mit mondok, abból megérthetik, hogy az evangéliumban és az apostolok leveleiben különböző felfogások vannak az embernek a halál utáni állapotáról; a miből az látszik, hogy Jézus azt egyáltalán nem fejtette ki. Az a bölcsesség és meggondolás, a mely az ő tanításait a metaphysikai vagy theologiai kérdéseket illetőleg jellemzik, Jézust valószínűleg visszatartották attól, hogy ezen pontra nézve határozottan nyilatkozzék. De ha ide vonatkozó tanításait együttesen tesszük vizsgálódásunk tárgyává, akár a három első evangélium szerint, akár a nagyszerűen bölcselmi negyedik evangélium szerint, e tanulmányból két következtetést vonhatunk ki; egyik az örök életnek határozott, minden fentartás nélküli állítása s annak szellemies felfogása; másfelől a szükségképpen lemondás arról, hogy a jövő életmódját ismeresse. És ezzel a két tényvel meg kell elégednünk, ha a hit emberei vagyunk. Eltekintve a különböző iskoláktól, eltekintve a theologusok vagy methaphysikusok végnélkül változó szemléldéseitől, ebből a két tényből meg lehet állítani a keresztény hit lényegét.

Mi keresztények hisszük az örök életet, hisszük azt erős és feltétlen hittel. A léleknek, annak az egyéni erélynek fennmaradását, a mely az embert emberré teszi, tudományos uton meg lehet magyarázni; a modern tudomány alapelve, az erő megsemmisíthetlenségének és folytonosságának elve szerintem kiváló bizonyítékot szolgáltat erre nézve mindazok számára, a kik nem határozottan materialisták. De az örök élet keresztény hite nem tudományos okoskodáson alapszik, ez lényünknek egy önkéntes állítása; ez az egész emberiséggel közös és lényünk mélyéből származó intuitio, különben hogy juthattak volna a hithez a vadnépek, a kiket külső okok soha se vezethettek volna hasonló eszméhez, a melynek a vaióság annyira ellentmond, hogy terjedhetett volna el minden nép között durvább vagy finomabb, eszményi vagy anyagias, mystikus vagy rationalis formában; nagyszerű reménység, melyet az emberiség már akkor gagyogott, a mikor a természet könyvét csak betűzte, milliárd lelkek ismételték, a kik szenvedtek vagy ezt hirdetve haltak meg és a mely főséges hangulatban hangzik vissza a mi szivünkben is annyi század után. Ez benső meggyőződés, a mely ellenálhatatlan erővel uralkodik rajtunk nemcsak a halottas ágy mellett, a melyen szeretteink örökre elhunytak vagy a sirhantnál, melyben nyugosznak azok, a kik saját életünknek egy részét magukkal vitték, de mindannyiszor valahányszor mindennapi foglalkozásainkon felülemelkedve, rendeltetésünk mysteriumain elmélkedünk. Ez az a benső bizonyíték, hogy bennünk valamint minden élő lényben, legyen az bár mily kicsiny, van valami fensőbb a mi szerveinknél, az anyagnál, egy lehellet, egy értelem, egy lélek, egy vég-ok, egy ható elv — nevezétek bárminek, a név nem bir fontossággal — van valami, a mi magáért létezik, egy isteni szikra, az öröklét elvének egy hajtása, a mely változhatik, átalakulhat, de a mely lenni meg nem szünhetik. Ez egy hitbeli tény, a mely hozzánk van növe, a melynek igazsága kétségen kívül a bizonyításnak is tárgya lehet, de a mely nem ezen a bizonyításon nyugszik, hanem az öntudaton, a melyet magunkról birunk.

Lehet-e ennél tovább menni és az öröklétet fedező lepelnek csak egy kis csücskjét is föllebbenteni? Itt — valljuk meg — látásunk elhomályosodik, tehetetlenségünk kitér és a kik az örökéletről a legélénkebb bizonyítékát érzik is magukban,

több világosságot nem tudtak nekünk arról adni. A legszebb magyarázat, a melyet arról valaha kaptunk, a IV-ik evangélium nagyszerű szellemi nyilatkozata: „*Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged az egyedül való igaz Istennek és a Jézus Krisztust annak, a kít te elküldöttél*”; más szókkal, az örök élet itt e földön kezdődik, az örök élet az igazság megismerése, nem az igazságnak csupán csak értelmi megismerése, hanem az igazságnak bírása, a közösség minden életnek elveivel és az Isten ígéjéhez való ragaszkodás, a melynek az erkölcsi világban legfelsőbb kinyilatkoztatása a Jézus evangéliuma. Ez a végtelenségig kiterjesztése annak, a mi a legjobb, a legszebb és a legszentebb bennünk ismeretünk birodalmában, az egyedüli, a hol a megoldás elemeit kereshetjük. Ez az örökéletnek szellemies hirdetése, mivel másként azt nem is hirdethetjük, minden nap tapasztalván, hogy testünk porrá lesz, a melyből vétetett. Ez lényünknek felsőbb létéről való látomány, a melynek gyökérszálai a mi nyomorult földi létünkbe nyulnak, a melyen teljes erővel ragaszkodnak az igazsághoz, a fensőbb jóhoz, a lélek életéhez, az öröklét elvéhez és az ő kinyilatkoztatásaihoz a véges világban. Ez az élet teljességéhez való jutásunk, a melyet csak ritkán birhatunk a mi földi szervezetünk korlátai között.

Igen, vannak pillanatok életünkben, a mikor az idő és tér korlátait nem érezzük, a mikor elragadtatásunkban önmagunkon felülemelkedve, önzésünket levetkezzük, hogy teljesen beleolvadjunk az egyetemes életbe s annak életét éljük, mindazonáltal megtartva a mi külön életünkről való öntudatot. Vannak pillanatok, a melyek önmagukban felérnek egy örökélettel, az isteni gyönyörnek pillanatai, a mikor nem érezzük gyarlóságunkat, bűnünket, szenvedéseinket; szent pillanatok, a mikor lelkünk heve által a harmadik édig ragadtatva, a határtalan szeretettel érintkezik s egygyé leszünk a nagy egyetemmel, a mely visszasugárzik lelkünkben, szintugy, mint a hogy mi abba elmerülünk. Vannak szerenesés pillanatok, a mikor az igazság ellenállhatatlanul hatalmába ejt, áthat, a mikor a jó szeretete átalakít annyira, hogy ugy tetszik, mintha az saját természetünknek alkotó része lenne; vannak pillanatok, a mikor Isten kijelenti magát nekünk, mikor megismerjük őt, a mikor bennünk érezzük élni, mikor a világot betöltő világosság lényünk mélyéig beragyog; pillanatok, mikor az evangéliumnak

szeretetet, bizalmat, igazságot hirdető szavai nemcsak eszményül tűnnek fel előttünk, a mely felé igyekszünk, hanem teljesen megvalósulnak életünkben.

De ezek a boldog pillanatok, a melyek minket fogékonnyabbá tesznek az örök élet iránt, tünékenyek, mivel a tér és idő tudata gyorsan elragadja tőlünk. Tünékenyek, mivel szervezetünk nem úgy van alkotva, hogy hosszasan elbirja az örök életnek ezeket az elragadtatásait (gyönyöreit), a melyek felülhaladják jelen tevékenységi körét. Hasonlók ezek azon belterjes csillámokhoz, a melyek az északi sarkvidékeken egyszerre megvilágítják a hosszú éjet és a melyeket mint a közelgő hajnal jelét, és csak azoknak lehet üdvözölni, a kik a napot látták.

Véssük szívünkbe hálával és reménnyel ezeket a pillanatokot. De legyünk óvatosak, nehogy ezen szent elragadtatások és gyönyörök által leigáztassunk, a melyek beteges mysticismusba vagy őrjöngésbe sodorhatnak. Maradjunk emberi viszonyunkban; ne igyekezzünk megtudni azt, a mit Isten nem akart, hogy megtudjunk. Oh, kicsiny hitű emberek? ti látni és ismerni szeretnétek a halhatatlanság helyét, hogy azt higyjétek, hogy azzal a nyugalommal hajthassátok le fejeteket a halál álmára, mint a hivatalnok, a ki tudja, hogy az állam szolgálatában töltött évek után, nyugdíjjal fog visszavonulni a szolgálatától. De mivé lenne akkor hiteteknek erkölcsi jellege? Ez egy egyszerű üzleti számítás lenne; erényesek lennétek a földön azért a jutalomért, a mit halálotok után meg kell kapnotok.

Mennyivel bölesebb és vallásosabb ennél az evangelium tanítása: *„Az én Atyámnak házában sok hajlékok vannak”*. De melyek ezek a hajlékok? Mi nem tudjuk s jó, hogy nem tudjuk, mert akkor az üdv munkája nem lenne egyéb, mint spekulatio. Az az ember, a ki csak azért cselekszi a jót, mivel az neki hasznot biztosít, nem valódi erkölcsi lény. Az evangelium arra tanít minket, hogy cselekedjük az Isten akaratát szeretetből, hogy részünk legyen a földön az Isten országában. Megigazulásra, újjászületésre hív fel, nem azért, hogy jó helyet szerezzünk magunknak a más világon, hanem hogy ezen a földön biztossítsuk boldogságunkat és az Isten országát lelkünkben föltaláljuk.

A bánatnak adjátok-e hát magatokat és vigasztalhatatlannok lesztek-e azért, hogy az örök élet mysteriumait nem tudjátok

megfejtene? Ha így lenne, ez azt mutatná, hogy nem tudjátok a magatokévá tenni sem az evangéliumot a maga igaz értelmében, sem a hitet a maga lényegében. Bizonyára az evangélium, ha azt kérdezzük, milyen lesz a jövő élet, így felel: *ez titok*, de azt is mondja: *bizalom*. S az evangélium a maga egészében nem is egyéb, mint a bizalomnak egy nagyszerű nyilatkozata. Bizalom Istenben, a ki bölcseségénél fogva a mindenséget az ő teremtményei javára kellett hogy rendezze. Bizalom az ő irgalmában, a ki megbocsát a bűneit megbánó és újjászületett bűnösnek! Bizalom a jónak és igaznak győzelmében a gonzságnak és sötétségnek minden hatalma felett! Bizalom a jövőben arra nézve, a ki Istenben helyezte bizalmát és az ő akaratját teljesítette! És a mi rendeltetésünk mysteriumait illetőleg nektek ne lenne-e bizalmatok Istenben? De hát akkor hol van a ti keresztény hitetek!

Oh, jól tudom, hogy vannak az életben oly körülmények, a mikor a fájdalom elszorítja a keblünket és a bizalom hangja a sóhajokba folyódva ajkunkon elhal. Talán senki sincs közöttünk, a ki ne lett volna oly kinos helyzetben, a mikor örökre válnia kellett valakitől, a kit leginkább szeretett, hogy életét adta volna azért, hogy a jövő életről bizonyos legyen. A fejünk felett kitört vihar pusztító dühében kitépi, téri a százados tölgyet, mint a fák galyain most nyílt virágokat. De ha a nap elrejtí magát a sötét fellegek mögé, ki gondolja azt, hogy többé nem fog felragyogni! Bizalmatokat elvesztettétek hitetekben, megínogtatok a fájdalom csapásai alatt. Térjetez magatokhoz az evangélium árnyékában; alázzátok meg magatokat és imádkozzatok. Ha szívetek nem fordult el az evangéliumtól, az isteni bizalom, mely az embernek fiát lelkesítette, a ti lelketekben is feltűnik, mint a nap a vihar után és a fájdalom által megszentelődve, hitetek még erősebb lesz.

A szenvedésektől elgyötört gyermek anyja karjai között sirva, szenvedéseit neki tulajdonítja, mintha az nem használná fel a neki adott legnagyobb hatalmat s nem igyekeznék őt meggyógyítani, de mikor karjain elringatva s keblének melegén lecsillapítva, fáradt pilláira száll az álom, még egyszer felnyitja szemeit, mielőtt a jöltevő álomba merülne s utolsó pillantásában az anyai jóság iránti bizalmát fejezi ki. Istenel és az örök étellel szemben mi is csak oly tudatlanok,

oly tehetetlenek vagyunk, mint a szegény kis gyermek földi léte kezdetén. Mikor az ő kebelén elnyugszunk s szeretteinket itt hagyjuk, legyen a mi utolsó szempillantásunk is a bizalomnak egy szempillantása s utolsó szavunk a mester szava: *„Atyám, a te kezéidbe ajánlom az én lelkemet!”*

(Francziából.)

FERENCZ JÓZSEF.

A calvinismus.

IV—VI.¹

Új fejezet, ezzel bizonyos tekintetben új hang s az eddiginél sokkal határozottabb irány kezdődik a Kálvin könyvében. Eddig is láttuk távolról a vészteljes felhőket, hallottuk a távoli menydörgés moraját. Most azonban fejünk felett van a vihar s szemeink előtt cikáznak a villámok. Az a polemikus hang, mely eddig is lépten-nyomon megnyilatkozott, itt sokkal határozottabb alakot ölt. Az a törekvés, mely az ellenfél állításainak megczáfolására igyekezett, most már annak teljes megsemmisítését tűzte ki czélul.

Vajjon mi idézte elő ezt a szemmel látható változást? Egyes theologiai írók (Köstlin, A. Pierson) úgy magyarázzák, hogy már az *Institutio* első kiadását egy korábbi munka új átdolgozásának tüntetik fel. E szerint az eredeti alapmunka az első III. fejezet volt. Az utolsó három fejezet későbbben, mint függelék, úgy csatlakozott hozzá. Ezért eltérő annak a hangja, nyelvezete, methodusa s ezért nem lehet tisztán az előzőkkel való összefüggését megállapítani. Az új hangot és irányt pedig azért vette fel az író, merf időközben az újrakeresztelkedés és a társadalmi rend felforgatásának a vádjá emeltetett a protestansok ellen. Így tehát a három utolsó fejezet tisztán a vádak ellen való védelem czéljából keletkezett volna. *Stühelin* már a sacramentumokról szóló IV-ik fejezetet is az előzőkkel összefüggésbe hozza s csupán a két utolsó fejezetet tekinti helyi és idői jellegűeknek. *Nagy Károly* a tartalom után indulva, az egész művet három fejezetre osztja. I. „A törvény és a hit“ (az 1—2. fej.) II. „A kegyelmi eszközök“ (a 3—5. fej.). III. „A ker. szabadságról“ (a 6. fej.).² Ilyen felosztás mellett a mű határozottan

¹ Az I—III-at I. Ker. Magvető 1904. évi folyamában.

² „Kálvin theológiája“ 19—20 l.

rendszeresebb alakot nyerne. Azonban még mindig fennmarad a kérdés: mi az oka a IV-ik fejezettel kezdődő hang- és irányváltásnak? Ezt az okot kereshetjük a sacramentumokkal való szertelen visszaélésekben, a protestantismus ellen megindult nagyobb mérvű üldözésekben és a vádak határozottabb alakjában, vagy végül abban a különös nyomatékban és súlyban, melyet Kálvin a sacramentumok helyes felfogására és gyakorlatára helyezett. Hiszen maga mondja, hogy ezekről „határozottan tanfogalmat adni, különös nagy érdekünk“. Bármilyen legyen az ok, annyi bizonyos, hogy dogmatikai szempontból igen lényeges a sacramentumokról való felfogás s e nélkül a calvinismus ismertetése teljes nem lehetne.

IV. A sacramentumokról.

Az ősz keresztény egyház támaszkodva az apostolok gyakorlatára, ragaszkodva a Máté 28 r. 19. v.-ben foglalt parancshoz, melyet föltétlenül hitelesnek tartott és követve Jézusnak a páscha estéjén végrehajtott jelképes cselekedetét: híven gyakorolta a keresztséget és urvacserát. Ez a kettő az ősz keresztény cultus-cselekmény. Az első kifejezte azt a tényt, hogy a megkeresztelt a keresztények életközösségébe lépett, az utolsó pedig egyszerűen a Jézus halálára emlékeztető cselekedet volt.

Azonban a hierarchiai szellem ébredésével el kezdték veszíteni egyszerűségüket. A milyen mértékben erősbödött és terjedt az a szellem, olyan mértékben borult valamely mystikus homály a kereszténység egyszerű szertartásaira is. Ugyanis a hierarchiai érdek azt követelte, hogy mindent, a mit a papság kezel, bizonyos titokteljes sötétség borítson. Így sokkal biztosabban lehet uralkodni a lelkeken. A nevezett érdek befolyása alatt úgy a keresztség, mint az urvacsera mysteriummá változott, melyekben az isteni kegyelem különösképpen működik. Már a scholastikus írónál úgy vannak feltüntetve e cselekmények, a melyek *ex opere operato*, tehát az egyszerű végrehajtás által hatnak az emberre.

A hierarchiai szellem, a kereszténység két őszertartását nemcsak hogy kiforgatta eredeti jelentőségéből, hanem a mysteriumok számát is megszorította, hogy a keresztséget

annál inkább magához lánczolja. A két szentség mellé még öt sorakozott, u. m. a bérnálás, a gyónás, a házasság, az egyházi rend és az utolsó kenet s így számuk hétre szaporodott. Augustinusig még csak öt mysterium, vagy a mint a Vulgata nyomán nevezték, sacramentum volt. Aquinói Tamás „Summa Theologiae“-jában már mind e hét le van vezetve s a scholastikai tanfogalommal ellátva. Ha egyéb tekintetben szigorúan ragaszkodott volna is az egyház a Jézus rendeleteihez; de a sacramentumokkal való visszaélései által, melyekkel azokat mind meg annyi opus operatum-má változtatta s a lelkeken való uralomra használta, megérlelte és előkészítette a reformatiót.

A reformatörök egyetértettek abban, hogy a sacramentumok száma az ősegyház gyakorlatának megfelelően kettőre szállítandó. Azonban úgy a keresztséget, mint az urvaesorát illetőleg különböző nézetben voltak, s különösen az utóbbi nagy és heves harcoknak lett az oka és forrása. Nem tartozván ide a Luther és Zwingli felfogása, mi a Kálvin nézeteit ismertetjük röviden.

Mi a sacramentum? „A sacramentum *külső jegy*, a mi által az Úr, az ő irántunk való jó akaratát szemünk elébe állítja és megpecsételi a mi gyenge hitünk támogatására.“ Vagy másképpen: „Isten kegyelmének előttünk külső jegy által nyilvánvalóvá lett bizonyossága.“ Ezt nem úgy kell érteni, mintha a sacramentum az Isten kegyelmét biztosítaná a mi számunkra. Az Isten kegyelme minden ilyen külső biztosíték nélkül is megmarad. Azt kell tehát értenünk, hogy a sacramentum *minket* biztosít Isten kegyelméről s a szellemi dolgokat a mi gyengeségünk miatt érzéki formában szemlélteti. Olyan a sacramentum, mint a „pecsét“ az okmányokon, vagy mint az „áldomás“ a szerződéseknél. Az Istennel való „szövetség jegye.“ Augustinusszal „látható ígérek“ is nevezhető. Hasonlattal élve úgy tekinthetők, mint „hitünk oszlopai“, vagy pedig mint tükörök, melyekben Isten kegyelmének reánk kiáradó gazdagsága szemlélhető. Céljaikra nézve úgy is tekinthetők, mint „gyakorló eszközök“, melyek által az Úr népének hitét gyakorolni és megerősíteni akarja. Ilyen értelemben a sacramentum annyi, mint „vallásos eszelekmény.“

Látni való ezekből, hogy Kálvin igen nagy súlyt fektet arra, hogy a sacramentumok lényegét, célját és erejét a lehe-

tőleg megvilágítsa. Kettős oka volt erre. Egyfelől el akarta kerülni annak a látszatát, mintha a korában feltűnt radikális iránynyal egy gyékényen árulna, másfelől pedig meg akarta győzni olvasóit a kath. felfogás tévelygéseiről. E közvetítő álláspontról részletes polemikába bocsátkozik ugyanazokkal, a kik a sacramentumokat „erejüktől megfosztják“, mint azokkal, a kik azoknak valamely „titkos erőt“ tulajdonítanak.

Hány féle sacramentum van? A hagyomány hetet őriz. A kath. egyház ragaszkodik e hagyományhoz. Jézus azonban csak kettőt rendelt. Az ó-testamentum is csak kettőre útal. Ez a kettő elég is. Az egyik a keresztség, a másik az úrvacsora. Az első a „megtisztulásnak“, az utóbbi a „megváltásnak“ a sacramentuma. A víz jelképezi a megtisztulást, a vér az elégtételt. A Krisztus oldalából a kereszten folyt „víz“ és „vér“ is e kettőre mutat.

A keresztségről, szólva mindennek előtt annak a czélját határozza meg Kálvin. Kettős czélját látja a keresztségnek. Az először a „mi hitünknek“, másodsor „az emberek előtt való valótlanságunknak“ szolgál. A mi az elsőt illeti, háromféleképpen támogatja a keresztség a mi hitünket. Első sorban megerősít abban, hogy „bűneink úgy meg vannak bocsátva, úgy el vannak törölve és feledve, hogy azokról Isten soha többé nem emlékezik meg.“ Éppen ezért Kálvin szerint felületesen gondolkoznak a keresztségről úgy azok, a kik azt csupán külső ismerető jegynek tartják, mint azok, a kik annak hatályát csak az eredendő bűnre terjesztik ki. Másodsor az által szolgálja a keresztség a mi hitünket, hogy megmutatja „a Krisztusban való megököltetésünket és a benne való új életünket.“ Ez azonban korántsem azt teszi, mintha a keresztség teljesen kiragadna az eredendő bűnből és romlott állapotunkból s eredeti természetünk tisztaságát és tökéletességét helyreállítaná. Hanem azt jelenti, hogy a keresztség bizonyosokká tesz arról, hogy a kárhozattól, melyet minden szülött megérdemelne, meg vagyunk szabadulva, mert Isten a maga irgalmából a hívők fonák és romlott lelkét a „tulajdonítás folytán“ igazaknak tekinti. Harmadsor a keresztség a mi hitünket megerősíti arra nézve, hogy mi „a Krisztussal anynyira egygyé lettünk és összeforrottunk, hogy az ő minden jótéteményeinek részesei vagyunk“.¹

¹ I. m. 185—192 ll.

A másik célja az a keresztségnek, hogy általa nyilvánosan fejezzük ki és valjuk be, hogy mi az Isten népéhez akarunk számláltatni, vagyis a keresztes egyháznak tagjai kívánunk lenni.

Ezekben megismervén a keresztség célját, az a kérdés, hogy miként lesz annak reánk nézve kívánt fogamatja? Ugy tekintjük, mintha „Isten kezéből“ vennők. A ki kiszolgáltatja, az csak közvetítő. Hatása és ereje nem függ annak a személyétől, a mint a donatisták tanították s az ujrakeresztelkedők hiszik. Egy dolog kívántatik meg, t. i. hogy „hittel“ fogadjuk. Hit nélkül ninesen ereje és hatása.

Itt eljutottunk ahhoz a kérdéshez, a mely úgy Luthernek, mint Kálvinnak nagy gondot okozott, t. i. hogy ilyen feltétel mellett mennyiben jogosult a *gyermek-keresztség*? A logika szigorú törvényei szerint az első keresztesek gyakorlatához: a felnőttek kereszteséséhez kellett volna visszatérni, a mint ezt Dávid Ferencz nem irtózott kimondani. Azonban a korábbi reformatorok a keresztesység egy ősi, szép szokásáról nem tudtak volna lemondani, de nem is akartak; mert ezzel az eretnecség vádját méltán zudithatták volna fejükre s e mellett a gyűlölt ujrakeresztelkedők táborába jutottak volna. Ezeknek kikerülése céljából Luther kész volt a hagyományos felfogást hívni segítségül s a szent lélek titkos közreműködésére hivatkozott a kereszteségben. Kálvin pedig meglehetősen sajtáságos logikával bizonyítani igyekszik, hogy az Isten már a kis gyermekeknek adhat hitet, vagy legalább annak valamely „előizét“. Azonban ő maga is érzi, hogy ez nem elég kielégítő magyarázat s kiegészítő eszközökképpen szintén hivatkozik az Isten „rejtett tanácsaira“. ¹ Mi megvalljuk, hogy minket az ő álláspontja mellett nem tudott meggyőzni a gyermek-kereszteség jogosultságáról.

Sokkal világosabban és szabadabban nyilatkoznak az újabb ev. ref. hittani írók: „A kereszteség vize nem mossa el a megkeresztelt bűnét, hanem csak jelzi, hogy meg fog tisztulni bűnéből, ha hisz a Jézusban és tanításai szerint él“. A kereszteség csak külső jegye annak, hogy a gyermekek már csecsemő korukban külsőleg az egyház tagjai közé bevétetnek. Lelkileg pedig csak akkor lesznek az egyház tagjai, ha a Jézus tudó-

¹ I. m. 197. l.

mányát elfogadják s a szerint élnek.¹ „A keresztség nem adja a bűnbocsánatot“, hanem csak bizonyossá teszi a megkeresztelést, hogy ha hiszen, bűnbocsánatot nyer“. ² Éppen azért a keresztséget magában véve nem tartják teljesen befejezett szertartásnak, hanem csak egy feltételes cselekménynek, mely a *confirmatio* által nyer teljes befejezést. A keresztségnek ilyen értelmezése egy nagy lépést jelent az első keresztyének gyakorlatához. Csak az a különbség, hogy a míg hajdan a tanítás megelőzte a keresztelést, addig ma ez előzi meg amazt. Hatása azonban ugyanazon föltételtől függ s így a kath. elem ki van küszöbölve belőle.

A Krisztus által rendelt másik sacramentum az *urvaesora* vagy *eucharistia*. Ennek helyes értelmezése is sok gondot okozott a reformatio idejében. A katolikusok ragaszkodtak az átlényegülés csodás tanához. Luther sem tudta levetközni a neveltetésével beleoltott szellemet. Ő is a kenyér és a bor színe alatt a valóságos testet és vért látta. Zwingli korát meghaladó értelemmel csak külső jelképet látott a kenyérben és borban. Kálvin e két látszólagos szélsőség között foglalt helyet. Ő nem azt a kérdést vizsgálta, hogy a kenyérben és borban mi módon van jelen a Kr. teste és vére, hanem, hogy e sacramentum jegyei miként szolgálnak a mi üdvünkre? Felelete ez: „Valamiképpen a kenyér a mi testünknek életét táplálja, meg- és fentartja: azonképpen a Krisztus teste a mi lelki életünknek eledele és fentartója“. És „a micsoda haszna van a bornak testünkre nézve, ugyanazt eszközli nekünk lelkileg a Krisztus vére“. ³ A kenyér és a bor tehát nem pusztán külső jegyek, hanem lelkünk táplálására szolgálnak. De másfelől ez a sacramentum erős bizonyíték a mellett, hogy mi a Krisztussal annyira egygyé lettünk, hogy mindazt, a mi az övé, a miénknak mondhatjuk. Az ő élete, gazdagsága, halhatatlansága, istenfiúsága a miénk, mert „érettünk“ töretett meg a teste s ontatott ki vére. Miképpen adatik hát e sacramentumban a Krisztus teste és vére? E kérdés eldöntésénél tudnunk kell, hogy a sacramentum „lelki dolog“, mely lelkünket táplálja. Természetileg nem vehetjük, mert irva van, hogy Krisztus menybe ment.

¹ Kis József: Ker. hit- és erkölcsan. Pápa, 1902. III. kiad. 47. l.

² Kovács L. és Gergely K. „Ker. hittan“. Debreczen, 1892. 44. l.

³ I. m. 201. l.

A test pedig helyhez van kötve. Mindenütt jelenvaló test nincsen. Ha a Krisztus teste a menyben van, mi nem vehetjük a földön. Azonban Jézus uralkodik. Ereje mindenütt nyilvánul. Látszik e földön és övéi táplálásában és őrizetében éppen olyan fokban, mintha testileg közöttünk volna. Ilyen értelemben veszszük az urvaesorában a Krisztus testét és vérét. Tanalakban kifejezve: „igazán és hatékonyan; de nem természetileg“. Ez azt teszi, hogy „nem maga a test lényege vagy a Krisztus igazi és természeti teste adatik nekünk; hanem mindazok a jótétemények, a melyeket Krisztus nekünk az ő testében megszerzett“. Ilyen értelemben egygyé teszi ez a sacramentum mindazokat, a kik jegyeiben részesülnek: szeretetre, békességre és egyetértésre buzdítja. Ezért nevezi már Augustinus a szeretet képesének.

Ezekben megismervén az urvaesora lényegét és fontosságát, az a kérdés, hogy miképpen kell az Ur asztalához járulni? Tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy az Ur asztalához csak a „kegyelem állapotában“ levő, az az teljesen büntelen emberek járulhatnak. Ez esetben minden ember el volna zárva az urvaesorától, mert teljesen tiszta senki sínes közöttünk. Különbben is az a betegeknek orvosság, a bűnösöknek vigasztalás. Csak az a fő, hogy „hittel“, „szeretettel“ és „alázatossággal“ vegyük a jegyeket, melyek a mi életünk táplálóiává lesznek. Nem kevésbé tévednek azok is, a kik elégségesnek tartják egy évben egyszer venni urvaesorát. Sőt az urvaesora czéljából önkényt következik, hogy annál jobb, minél gyakrabban élhetnek a keresztények vele. Isten ígéje s a Jézus rendelete ellen eselekesznek azok is, a kik az egyik jegyet minden ok nélkül elvonják a hívőktől s csak egy szin alatt szolgáltatják ki az Urvaesorát.

De a tévelygés tetőpontját akkor érte el, a mikor az urvaesora helyett a *misét*, mint „engesztelő és elégtévő“ áldozatot állították a világ elé. Itt Kálvin részletes és beható polemiába boesátkozik a misézőkkel. Nem válogatja a szavakat, nem mérsékli a hangot, hogy annál nagyobb erővel küzdhessen ez „undok tévelygés“ ellen, a mely csaknem az egész világot elvakította s a mely szégyent és gyalázatot hoz a Krisztusra. Nem követhetjük Kálvint a harez terére, de az elmondottakból is világos az urvaesoráról való felfogása.

A keresztség és urvaesora a két igazi sacramentum. Ezeket emberi találmányokkal meghomályosítani nem szabad, mert eredeti alakjukban felelnek meg valódi hivatásuknak. Vagy a mint Kálvin mondja: „Mennyivel fényesebben tükröződik vissza ezekből Isten dicsősége s a lelki vigasztalásnak édessége, mennyivel nagyobb mértékben árad a hívőkre, mint azokból a fagyos és színházias haszontalanságokból, a melyek semmi egyébire nem valók, csupán csak arra, hogy a bambán bámészkodó nép érzékeit megcsalják“.¹

V. *A hamis sacramentumokról.*

Kálvin, miután a két igazi sacramentumot eredeti rendeltetésének visszaadni igyekszik, a kath. egyház által gyakorolt többi ötnök a hamis voltát bizonyítja alapos készültséggel az előbbi kiméletlen hang megtartásával. Azonban — bár ma is szívesen olvassuk az egyházi visszaélések ellen folytatott emez elkeseredett harcot — mivel e fejezet részletezését az idői viszonyok követelték s mivel magával a calvinismussal szorosabb összefüggésben nincsen: a hamis sacramentumok ismeretét mellőzzük.

VI. *A keresztény szabadságról, az egyházi hatalomról és az állami kormányzásról.*

Már első tekintetre nyilván látszik a czél, melyet Kálvin e fejezettel elérni akar. Elvi kérdések tárgyalásába mélyebben itt nem bocsátkozik. A kérdéseket teljesen gyakorlati szempontból tárgyalja. Megnyugtató az egyháztól elszakadt protestans lelkiismeretet; megjelölni az egyházi hatalom körét és határát; megadni az államnak is azt, a mi az államé: ezt a hármas irányu feladatot tette még nélkülözhetetlen sürgössé az íróra nézve az idő és alkalom. Ezek közül dogmatikai szempontból különösebb figyelmet az első érdemel, vagyis mi volt a Kálvin felfogása a ker. szabadságról? Szerinte ez a szabadság nem az Isten iránti engedetlenségben és zabolátlan szabadosságban áll, a mi által felforgattatnék minden rend és mérték-tartás. S ha ilyenek is fordulnak elő a szabadság czime alatt,

¹ I. m. 237. l.

azért nem kell sem nekünk lemondanunk róla, sem másokat megfosztani tőle, hanem ismernünk kell annak a körét és határát. A ker. szabadság három alkotó részből áll. „Az első: hogy a hívőknek lelkiismerete, midőn az ő Isten előtt való megigazulásuknak alapját tevő bizodalmat keresi, magát a törvény fölé helyezze, annak fölébe emelkedjék és a törvény igazságát merőben elfeledje”.¹ Ez azt teszi, hogy senki se bizzék a törvény cselekedeteiből származó megigazulásban s azért a törvénynek rabja ne legyen, hanem azon fölülemelkedve, nyugtassa meg lelkiismeretét a Krisztus érdemén alapuló isteni kegyelemben.

A ker. szabadság második alkotó része az, hogy „a lelkiismeret ne a törvény kényszerítő szükségéből engedelmeskedjék a törvénynek, hanem magának a törvénynek járma alól fölszabadulva, az Isten akaratának önként engedelmeskedjék”.² Már pedig, a míg a lélek a törvény hatalma alatt van, addig úgy elfoglalja a félelem és remegés, hogy teljes örömmel Istennek nem engedelmeskedhetik. Ezért kell, hogy a törvénytől ment, teljes szabadságot élvezzen. A kik a törvény alatt vannak, azok olyanok, mint a „szolgák”, kik félelemmel közelítenek urokhöz, ha mindent, a mi reájuk bízott, el nem végezhettek. Ellenben, a kik a törvény járma alól megszabadultak, azok olyanok, mint a „fiak”, a kik fél-munkával is bizalommal közelítenek atyjukhoz abban a tudatban, hogy az már készségüket és engedelmességüket is szívesen fogadja.

A ker. szabadság harmadik alkotó része: „hogy azokra a külső dolgokra nézve, a melyek önmagukban közömbösök, a lelkiismeret által magunkat Isten előtt semmiképpen megkötve ne tartsuk abban, hogy tetszés szerint most tegyük, majd mellőzzük”.³ Azaz az üdvösségre közömbös dolgokban, mint az étel, ruházat s az ünneplés külső módja, hagyjuk meg a lelkiismeret teljes szabadságát. Azonban mindeniknél óva int, hogy egyik oldalon se menjünk tulzásba s a szabadságot „fonákul” ne magyarázzuk. Szóval úgy éljünk szabadságunkkal, hogy a hitben még erőtlennek botránkozást ne okozzunk; de már a furizeusi göggel szemben érvényesítsük jogainkat.

¹I. m. 337 l.

²I. m. 338. l. — ³I. m. 341 l.

Szól még Kálvin az egyházi hatalomról, melyben történelmileg mutatja ki, hogy az egyház igazi hivatása a „tanítás“. Ezzel szemben kiméretlenül ostromozza az egyház ama tulkapárait, melyekkel világi hatalmat és a lelkiismereten való uralkodást akar magának biztosítani.

Végül az állami kormányzás czime alatt részletesen foglalkozik annak három tényezőjével u. m. a *felsőséggel*, mely a törvénynek az őrállója, a *törvényekkel*, melyek szerint az előbbi a hatalmat gyakorolja, és a *néppel*, a mely a felsőségnek engedelmességgel tartozik. E fejtegetéseivel teljesen tisztázza a reformatiót az anarchia vádjá ellen; de másfelől a felsőségnek is a keresztény szempontot figyelmébe ajánlja s a törvények alkotásánál és végrehajtásánál is ennek a szellemnek az érvényesülését sürgeti.

Ezekben kívántuk bemutatni a calvinismus alapelveit, a mint azok először nyilvánosan megjelentek. Igyekezünk a lehető tiszta és hű képet adni annak a férfinak vallásos gondolkozásáról, a kit még ma is a keresztények egy része szellemi vezérének tart. A mint már megjegyeztük, az alapelvek itt még nincsenek tudományos rendszerbe öntve, s ha ebben az alakjában marad a Kálvin műve, akkor bizonyára nem gyakorolta volna azt a nagy hatást a protestans tudományos theológiára, a melyet későbbi határozott rendszerével gyakorolt. Azonban ez is előnkbe tárja a Kálvin gondolkozását, s a kereszténység főbb igazságairól való nézetét. Az egyes kérdések tárgyalásánál megtettük észrevételeinket. Most általában is be kell vallanunk, hogy a Kálvin világa nem a mi világunk. Főleszállnak ugyan nála itt-ott a szabadabb szellem sugára; de azt azonnal elhomályosítja az eretnekség terhes vádjától való félelme. Észrevehetően keresi mindenütt a múlttal való összeköttetést s a radikális iránynak határozott ellensége. Mind a kétféle veszély ellen védi a kereszténységet, s ezért egy középponti állást foglal el. Így ha a protestans gondolkozást egy időre meg is kötötte s a haladás útján föltartóztatta; de másfelől a szétáradó gondolatokat tömörítette, a hamis vádakot eloszlatta, a helyzetet tisztázta, s ez által a reformatiónak nagyobb erőt és határozottabb irányt kölcsönzött. De éppen ez mutatja, hogy Kálvin a saját kora nyelvén a saját kortársaihoz szólott. Bármilyen éles megfigyeléssel s mély belátással rostálta a múlt hagyó-

mányait; de e munkában a kor igényeit és a helyzet által teremtett szükségét tartotta szem előtt. A jövővel nem sokat törődött, sőt útját vágta minden a messzi jövőbe szárnyaló törekvésnek. Ezért ütközött össze Servétell, s ezért homályosította el Zwinglinek sokkal szabadabb irányú szellemét. Azonban a fejlődés ösztönét nem tudta kiirtani az emberiség lelkéből. Sőt a történelem folyamán az ő tudománya a haladásnak egyik lépcső-foka lett. Azért azok, a kik a világot még ma is a Kálvin gondolkozása szerint óhajtának berendezni, nem számolnak azzal a nagy úttal, melyet az emberiség utána, vallási tekintetben is megtett.

De bármennyire állott Kálvin kora szellemének a befolyása alatt; bármennyire legyen idegenszerű előttünk az ő gondolkozásmódja, s gondolatainak a kifejezése; bármennyire hidegen hagyja a mi lelkünket a vallásnak általa körvonalozott alakja: a vallásnak igazi lényege: az Istentől való függés érzete minden sorából kiragyoq. És bárhova fejlődjék az emberiség, bármilyen irányt vegyen haladásunk: a történelem mindig úgy fogja elének állítani Kálvint, mint a kereszténység hős korának egyik kimagasló alakját, ki nagy erővel és számító körültekintéssel segített lerázni az emberiség lelkéről Róma türhetetlen igáját. S ha a harc hevében sokszor túlságba ment, s a keresztényi szellemmel, melyet fölszabadítani akart, ellentétbe jött: azt elfeledjük; de erőnyeit készséggel méltányoljuk. Ama nagy küzdelem terméke, az Institutio, s mint ilyen mindig számíthat a protestans világ figyelmére és érdeklődésére. A magyar prot. irodalmi társaság tehát jó szolgálatot tett, a midőn Kálvint magyarul is megszólaltatta. A fordító pedig eléggé nem méltányolható munkát végzett, a midőn a nehézségeket legyőzve, az eredeti gondolat-alakok megtartásával is érthetővé tudta tenni a Kálvin sajátóságos irányát.

VÁRI ALBERT.

Virágok, melyekkel Jézus diadalát neveljük.¹

(Alapige: Ján. 12 r. 12—13 v.)

Egy nagyszerű szenttérténet képe tárul fel lelki szemeink előtt e pillanatban: Jézus diadalmenete, melynek dicsősége a kereszt kinszenvedései közt éri el azt a magaslatot, mely a halhatatlanság koronájával ékesíti.

Ma a keresztény világ egy része a Jézus diadalmenetének emlékezetére szentel ünnepet, midőn Jeruzsálemben nagy dicsőséggel bevonult, hogy ott prófétái pályájának, váltságunk érdekében, hátralevő áldozatait bevégezve, lelkiországa királyi méltóságát örök időkre elfoglalhassa.

Az ezernyi ezerekre menő *sokaság, mely a húsvét ünnepére jött vala, hallván, hogy Jézus Jeruzsálemben jön: vön kezébe pálmaágakat és eleibe menvén kiálta: Hozsánna! áldott az Izraelnek ama királya, ki jött az Úrnak nevében.*

Mig ellenségei halála felett tanácskoztak, mig titokban a keresztet faragták, melyen az üdvösség fejedelmét megfeszíthessék: *a Jézust tisztelők* hozsánnával, pálmaágakkal, virágokkal járulnak elébe, hogy hódolatukat, tiszteletüket kimutathassák.

Úgy-e, úgy-e keresztény testvéreim, mint Jézusnak nem ellenségei, hanem igaz hivei, feljövötek ti is e szent napon, hogy Jézus diadalmeneteléhez csatlakozzatok, hogy az őszinte tisztelet, szeretet és hódolat *virágait hintsétek útjára, és hozsánnát kiáltatok Izrael ama királyának, ki lett minékünk Istentől — igazság, szentség és váltságunk.*

Minő virágokkal járulhatunk Jézus eleibe, melyek előtte kedvesek lehetnének? Éppen e kérdésre akarok Isten segédelmével megfelelni. Mig azért röviden szólnék: ajándékozhatok meg a ti szokott becses figyelmetekkel.

¹ Egyházi beszéd, virágvasárnapon, confirmandusok felavatásakor.

I.

Mi a mezők kedves virágaival még nem járúllhatunk a Jézus eleibe. A tavasz még a déli tájakon vesztegel, — hozzánk majd később köszönt bé virágkoszorúival. Pálmafák sem virúlnak hazánkban, de Jézus, mint a lelkek fejedelme, nem is ilyen virágokat vár mi tőlünk, hanem várja ama virágokat, melyeknek égi magvait szent tudományával lelkünkbe hintette, mint magvető, melyeknek virúlata és illata előtte legkedvesebb.

És már ilyen virág: *a hit virága!*

Mint egykor Jéruzsálembe, úgy jön mi hozzánk is a megváltó a husvét szent ünnepére, — jó az ő feltámadásában, a kegyelem jegyeiben, hogy abban részesülve, új életre támadjunk, hogy éljünk többé ne mi, hanem az úr Jézus éljen mi bennünk.

Ha Izrael a Jézust, mint földi fejedelmet üdvözölte, mi, a kik már tudjuk, hogy az ő országa nem e világból való, — mi a kik már úgy ismerjük őt, mint a lelki élet fejedelmét: illő, hogy lelki étellel, a hit virágaival siessünk eleibe.

Nemcsak jön, hanem már itt van mi közöttünk . . . „hiszen a hol ketten, vagy hárman az ő nevében összejövünk, velünk van ő világ végezetéig . . .“ Nem halljátok-é az ő szelid szózatát: „jőjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterheltettetek és én megnyugtatlak titeket . . .“

Menjünk, siessünk a mi megváltónk eleibe! esatlakozzunk az ő diadalmeneteléhez, neveljük az ő dicsőségét a mi hódolatunkkal; tegyük zsámolyára a hit virágait, melyeket az ő szent tudománya nevelt sziveinkben. Mutassuk ki, bár e napokban, hogy „szeretjük az Istent teljes szívünkéből, teljes lelkünkéből, teljes elménkéből és minden erőnkéből. Szeretjük embertársainkat, mint magunkat, szeretjük még ellenségeinket is.“ Bánjuk meg bűneinket: szálljunk magunkba és térjünk meg. De nemcsak szóval kiáltjuk Uram! Uram! hanem jó cselekedetekben mutassuk ki a mi igaz hitünket, mert a hit jó cselekedetek nélkül semmit se ér.

Ez a töredelenség, ez a bűnbánat, ez a megtérés: a hitnek igaz virága; a jó cselekedet pedig annak gyümölese . . . Ezt a gyümölesöző virágot fogadja a Jézus legkedvesebben mi tőlünk.

II.

Kedves az Úr előtt továbbá, ha nemcsak magunkat szenteljük nékie hitünkben és hitünk által, *hanem a mi gyermekeinket is, mint élő virágokat . . .*

A Jézus anyaszentegyháza, csak úgy lesz nagy, dicső, ha nyomdokainkban egy erőteljes nemzedéket nevelünk, kik tudjanak tenni, munkálni és áldozni annak érdekében, mint hitelődeink cselekedtek . . .

A templomok, iskolák s más erkölcsi intézetek: mind-mind a hívek áldozatkészségével létesültek s létesülhetnek. A gyermekek a jövő emberiség reményvirágai. Övék a jövő!

Az emberiség jövője tehát olyanná lesz, a milyenné gyermekeinket neveljük. Az erkölcsi intézetek fejlődése, vagy bukása, tőlük függ! . . .

A ki tehát igazán szereti Istenét, hazáját és anyaszentegyházát, szívvvel lélekkel arra törekszik, hogy gyermekei nevedhessenek testben, lélekben, Isten és emberek előtt való kedvességben.

Nem elég tehát magunkat hitünkben és hitünk által a Jézusnak szentelni, hanem gyermekeinket is, mint élővirágokat a Jézusnak kell teljesen átadni. A Jézusnak adhatjuk, szentelhetjük gyermekeinket a keresztséggel, a hitben való neveléssel és jó példaadásainkkal . . . *Ti szülők! úgy fényljék* annak okáért *a ti világosságotok, hogy azt látrán gyermekeitek — dicsőíthessék a mennyei Atyát.*

Maga Jézus mondja: *ne tiltsátok el a gyermekeket tőlem, hagyjátok, hogy jöjjenek én hozzám, mert ilyeneké a mennyeknek országa.*

Higyjetekek nekem: bármily tudományos nevelést adjatok is gyermekeiteknek, ha a hitet elhanyagoljátok, mindent elhanyagoljátok.

Az önbizalmat, a kitartást, a jellemet, a munka és ember-szeretetet egyedül csak a hit adja meg. A hit ama tűzoszlop, mely vezérünk lehet az élet bujdosásának sivatagán. Ez ama manna, mely lelki éhségünket a megpróbáltatás napjaiban — megeléghetheti. Ez ama hűsítő forrás, mely az eltikkadt vándornak üdítő cseppekül kínálkozik. Szóval: *a hit az örökéletnek kenyere és itala, melyből a ki eszik és iszik, meg nem éhül és meg nem szomjuzik.*

A ki ily nevelést ad gyermekeinek, a ki a Jézusnak szenteli, míg egyfelől a Jézus dicsőségét, diadalmenetét neveli, — másfelől a jó nevelésben gyermekei jelen és jövőendő boldogságát is biztosította.

Üdv nektek keresztény testvéreim! kik feljövétok e virágvasárnapi ünnepen, hogy Jézus diadalmeneteléhez csatlakozva a nagy sokasággal ti is virágokat, pálmaágakat hintsetek útjára a Jézusnak és lelkesedetten kiáltsátok: *Hozsánna! áldott Izraelnek ama királya, ki jött az Úrnak nevében.*

Ti nemesak pusztá szóval kiáltozzátok a hozsánnát, ti e jelen alkalommal is — töredelemmel, bűnbánattal, a hit virágaival és *saját növendék gyermekeitekkel, mint élő virágokkal járútok a Jézushoz*, hogy az ő dicsőségét, *diadalát* előmozdítsátok. Ti nemesak magatokat, hanem kedves gyermekeiteket is a Jézusnak óhajtjátok szentelni.

Az Úr kedvesen veszi ezt a megemlékezést és szent áldása lesz rajtatok, — és szent áldása lesz különösen növendék gyermekeiteken, kik vallást tesznek a hitről és fogadást, melyet úri szent vacsorával pecsételnek meg, hogy mint igaz keresztény unitariusok akarnak élni mind halálig. Amen.

RÉDIGER GÉZA.

Egyháztörténelmi adatok.

CLVIII.

Inség 1817-ben.

Az évszázak első és második tizéve sok szerencsétlenséget hozott már eddig hazánkra. Négy száz éve a pórlázadás, három száz éve a Bástia-korszak és a Báthori Gábortól földidézt zavarok nyomorgatták őseinket. 1718/19-ben nagy éhség és pestis, melyről Cserei Mihály följegyzéseit Benczédi Gergely közölte a Ker. Magvető XII.-ik évfolyamában. Ugyane nagy inségről Tarcsafalvi Boros János papunknak is maradt fönn saját kéziratában naplója. (Kollégiumi könyvtár. K. I. 3.) Uzoni Fosztó János árkosai mester is leírta a háromszékieket lesújtó csapásokat, mint erről Kénosi Tóser Jánostól értesülünk.

1816-ban is rendkívüli zivataros időjárás volt. A következő évben nagy éhség, szárazság és pusztulás dulta Erdélyt. Ez inség enyhítéseképen készítették a Torda és Kolozsvár közti feleki útát országos költségen. Ferencz császár látogatása is e csapásokra következett vigasztalásképen. E látogatás lojális emléke a Topler fogadás költségén fölállított oszlop, a ma is repülni készülő császári sasokkal az ó-vári piacz-téren. Ez „örök oszlop“ fölállításának dicsőségét s az alattvalói példás hűséget mind csupa e magánhangzókkal zengő alkalmi versekben énekelték meg, mely korfestő, izléstelen magasztalás tanulságos emléke a Ferencz császár alatt ráánk szakadt inséges nyomorúságoknak, melyek mind anyagi és mind lelki életünket sok időre elsorvasztották.

Az 1817.-iki szűk esztendőnek borzalmait Tiboldi István, a szentgericzei, költői lelkü mester is élénken festi egyik töredékesen fönmaradt prédikációjában. E ma már csaknem hihetetlen részleteket a múlt idők mostahaságáról érdemes lesz közölni olvasóinkkal, kik a régi kincses Kolozsvár ily gyásznapjairól jóllétük napjaiban régóta megfeledkeztek.

„Az éhség legnagyobb nyomoruság ezen a világon! Mert mi lehet keservesebb egy érzékeny szivü édes atyának, mint midőn látja, hogy öt-hat éhbel halásra jutott gyermekei könnyes szemekkel néznek vele szembe, ezt mondván: „Atyánk! adj kenyeret nekünk, mert meghalunk. — És ő nem segíthet rajtuk“.

„El nem hallgathatom azt, hogy midőn az 1817.-dik szűk esztendőben a kolozsvári Nemes Collegiumban folytattam tanulásomat, belü számtalanszor keseredtem el, midőn láttam az éhbel halásra jutott szegénység csoportjait a kapukban. Könynyeket hullattam tanuló asztalom mellett az éjszakákon, midőn az éhbel halásban vonagló nyomorultaknak bús nyögéseitől echóztak házaink falai. Elkeseredtem, látván minden reggel újabb-újabb számos halottakat heverni az utcákon s tiz-tizenkét meghaltakat azon egy sirba minden tisztesség nélkül temettetni. Láttam én s még most is el kell keserednem, mikor eszembe jut: láttam én az édes anyát az út mellett halva feküdni s ártatlan kised gyermekét a meghalt anyának mellén nyivogva mászkálni, a ki tejet akar vala szopni az édes anyai emlőkből és semmit sem talált abban“.

„Ezt láttam, tulajdon szemecimmel láttam és sűrűn hullottak könnyeim, hogy láttam; úgy, hogy elmondhattam a siró Jeremiással: A halál feljött a mi ablakainkra, bejött a mi palotáinkba, hogy elveszesse a kiesi gyermekeket az útról és az ifjakat az útról. Jer. 9: 21.“

Tiboldi e korfestő nyilatkozatát a Bartók-család örzi rokoni kegyelettel, Tiboldi több más érdekes kézírataival együtt.

K. F.

Magyarország közoktatásügye az 1903. évben.

Nem rég jelent meg a vallás- és közoktatásügyi minister 1903. évi jelentése az ország közoktatási állapotáról. Nincs terünk arra, hogy az egész jelentésről kimerítő ismertetést közöljünk. A következő sorokban csak egy néhány adatot fogunk közölni, a melyek az oktatásügy nemzeti irányú haladására vonatkoznak és a felekezetek szerepét világítják meg.

A jelentés három részre oszlik. Az első adja a tulajdonképeni jelentést, a második a közoktatás, egyházi és hitélet statisztikai ismertetését, a harmadik a nagy gonddal készült statisztikai kimutatásokat. Olvasóink előtt a tulajdonképeni jelentés adatai jórészen ismeretesek, mert a legfontosabb közoktatásügyi mozzanatokról, változásokról folyóiratunk mindig értesíti közönségünket. De a *felső oktatás* területén meg kell említenünk azt a mozgalmat, melyet a kolozsvári egyetem kezdeményezett, hogy t. i. *a hazai egyetemek doktori oklevelei a latin nyelv helyett magyar nyelven állíttassanak ki*. A kérdés még tárgyalás alatt van. Mindkét álláspontnak vannak hívei és ellenzői elegen. *A középiskolai oktatás* tantervéhez az *Utasítások* ez évben jelentek meg. Ez utasítások csak mintát akarnak nyújtani az egyes tudományszakok módszeres feldolgozására, de — hangsúlyozza a jelentés — nem akarják bénítani a tanári testületek egyéni felfogását s nem akarják utját állani a helyi viszonyokból folyó eltéréseknek. *A tanárhiány* szűnőben van, sőt egyes szakoknál túlproductiótól is lehet tartani a középiskoláknál. *A testnevelés* érdekében az az eszme merült föl, hogy az országos közoktatási tanács mintájára külön és önálló *testnevelési tanács* alakíttassék. Az állami internátusokra is mind nagyobb gondot fordít a közoktatási kormány. Ez évben kettőt létesített.

A népoktatás terén eléggé nem méltányolható, fontos intézkedés volt *a népiskolai ifjúsági könyvtárak* szervezése, továbbá a *nép- és vándorkönyvtárak* s ezek szervezésére vonatkozó szabályok megállapítása. Valóban elérkezett e könyvtárak felállításának ideje. Bámulattal olvassuk az amerikai culturális politikának azt az igazi népnevelésre

irányuló actióját, melylyel mindenütt, minden községben, minden tanyán nyilvános könyvtárakat állít s a népet legszélesebb rétegeiben az olvasás áldásában részesíti. Nálunk e téren még a kezdet kezdetén állunk. E célzra kiadott minden fillér busás erkölcsi kamatot fog hajtani s a tevékenységet ez irányban a legszélesebb mederben kell tovább folytatni.

A magyar nyelv hódítása tekintetében még mindig csak igen szerény eredménnyel tud elszámolni a jelentés. Az erdélyrészi ág. ev. iskolákban a magyar nyelv oktatása ezentul az ú. n. *közvetlen módszer* szerint fog történni s más egyházi főhatóságok is tettek ez irányban intézkedéseket; „de viszont — mondja a jelentés — nem hallgathatom el, hogy több főhatóság megfelelő intézkedéssel még mindig késik. Sajnos, még mindig jelentékeny számban vannak nem magyar tanyelvű népiskolák, melyekben a magyar nyelv tanítása a törvényes mértéket nem üti meg“. Ez irányban a kormánynak még sok tenni-valója van. Hiányos a *tanfelügyelet* szervezete is. A tanfelügyelők legfontosabb feladatukat, az iskolák látogatását, az irodai munka túltengése, az ebből eredő nagy elfoglaltság, a személyzet és az úti átalány elégtelensége miatt nem teljesíthetik kellő eredménnyel. Épen ezért a törvényben megjelölt célt, hogy t. i. a tanfelügyelők maguk, vagy helyetteseik által kötelesek a kerületükben levő összes népiskolákat évenként legalább egyszer meglátogatni, nem hogy elértük volna, de meg sem közelítettük. Ez pedig főkép a nemzetiségi vidékeken a hazafias szellem s a magyar nyelv sikeres tanítása érdekében feltétlenül szükséges. Ezért a tanfelügyelők számára új utasítás készül, melynek iránya, hogy az administratív teendőket egyszerűsíti s a tanfelügyelők felmenti minden oly teendő közvetlen intézésétől, a mely tulajdonképen nem az ő feladata és az állami felügyelet egységes és intenzívebb gyakorlását lehetővé teszi. Az 1898-ban megkezdett program, 1000 új állami népiskola szervezése, befejeztetett ugyan már az előző évben, de a munka tovább foly s 1903-ban 116 iskola szerveztetett 300 tanítói állással. A cél a magyar faj erősítése, megvédése s az elhanyagolt és állami támogatás nélkül nem rendezhető népiskolai állapotok orvoslása.

Az elmúlt iskolai évben megkezdődött az *új népiskolai tanításterv* életbeléptetése. A hozzá készülő *Utasítás* a közoktatási tanácsnál most van munkában. A tanítók továbbképzésére *szünidei tanfolyamokat* rendszeresített az állam s ezeknek céljuk főkép az, hogy áldásos hatásukat az iskola beléletében és az illető tanító működési helyének anyagi és erkölcsi életében érvényesítsék.

Látszik tehát, hogy elég serény és üdvös munka folyik az egész vonalon, de azért az eredménynyel még sem lehetünk minden tekintetben megelégedve és kibékülve. Az összes tankötelesek közül magyarnyelvű mindössze csak 52·55% volt! A magyar anyanyelvűek az iskolába járás tekintetében csak negyedik helyen állanak (85·31%); elől állanak a német (94·36%), azután a tót (87·63%), azután az „egyéb“ anyanyelvűek. A múlt év adataival szemben az iskolába járó tanköteleseknek az összes tankötelesekhez való arányában csökkenést látunk a magyar, tót, ruthén és horvát anyanyelvűeknél. Az unitáriusok az összes tanköteleseknek 0·40%-át teszik; az iskolába járó tankötelesek közül pedig 0·43% volt unitárius.

„A róm. kath., ág. ev., ev. ref., unitáriusok és izraeliták az iskolába járó tankötelesek között nagyobb, a gör. kath., gör. keletiek és egyéb felekezetűek pedig kisebb arányban vannak képviselve, mint az összes tankötelesek között. Aránylag legtöbb iskolába járótt találunk az ág. ev. között: 92·05%-ot, *azután az unitáriusok között 88·00%-ot*, az ev. ref. között 87·42%-ot, a róm. kath. között 86·86%-ot, az izraeliták között 82·92%-ot, a gör. keletiek között már csak 68·64%-ot, a gör. kath. között 64·34%-ot s végül az egyéb felekezetbeliek közt csak 48·65%-ot“.

Az áll. népiskolák száma nagyrészt államosítás következtében 114-gyel, a r. kath.-é 6-tal, az unitáriusoké 2-vel, az egyesületieké 1-gyel s a magánjellegűeké 13-mal emelkedett; a községieké 72-vel apadott.

A tanítás az iskoláknak csak 62·74%-ában (10·881) folyt kizárólag magyar nyelven, 19·31%-ában (3·349) magyar nyelven is. *Tehát még mindig 17·95%-ot adnak azok az iskolák*, melyekben a magyar nyelvet Magyarországon nem ismerik. A magyar után legtöbb az oláh, azután a tót nyelvű iskola. Német 333, német és magyar tannyelvű 644.

A tanítók száma 30·092, *ezekből 23·62% nő*, 70·10%-a magyar anyanyelvű tanító s a 8996 nem magyar ajkúnak 82·97%-a tökéletesen beszélt magyarul, 12·97%-a keveset tudott, *4·06%-a pedig semmit sem tudott magyarul*.

Az igazolatlanul mulasztott félnapok összege 9·8 millióra rugott s a birságpénzekből 112·000 K. folyt be.

A tanítónőképző intézetek száma szaporodott 3-mal, 34-ről 37-re. „Tekintve, hogy képesített, de alkalmazást kapni nem tudó tanítónőink száma már eddig is jelentékeny, épen nem lehet mondani, hogy a szaporodás kedvező volna“. 1893-ban csak 16 tanítónőképző volt,

1903-ban 37; ugyanez idő alatt a tanítóképzők száma 53-ról 49-re csökkent. Minő beszédes számok ezek a női kérdés történetében!

A tanítónövendékek számában emelkedést mutatnak a r. kath., ág. ev., ev. ref. és izraelita vallásúak; a többiek — köztük a mieink is — csökkenést.

A *középkölkök* tanári viszonyainak ismertetésénél feltűnik, hogy rendkívüli emelkedést mutat a *próbaévesek* száma. Ez az oktatás szempontjából örvendetes jelenség, mert a kezdő tanár már kinevezése előtt átmegy bizonyos tanári gyakorlaton, idősebb tanárok felügyelete alatt. *Még e fokou is van 15 tanár, a ki nem tud magyarul.* A középiskolai tanulóknál százalékban „egy keréssé emelkedett a gör. kath., ev. ref. és unitárius, mult évi számát megtartotta a róm. kath., csekély mértékben fogyott a gör. keleti, ág. ev. és izraelita felekezet”.

Hitfelekezet szerint tekintve a *főiskolai* hallgatókat, az összes felekezetek szaporodtak, legnagyobb mértékben az ev. ref. vallásúak. A műegyetemen azonban az összes felekezetek száma fogyott, az unitáriusoké nem változott.

A női hallgatók száma a két egyetemen 155 volt, 32-vel több, mint a mult évben.

Az *egyházi és hitélet* ismertetésében is találkozunk egy pár minket közelebről érdeklő adattal. Mi kilépés következtében 1 főnyi veszteséget szenvedtünk, legtöbbet az ev. ref. és gör. kel. egyház. Ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1896. évi törvény életbeléptetése óta eltelt 8 év adatait összevetjük, látni fogjuk, hogy a róm. és gör. kath., unitáriusok és izraeliták *kisebb*, a gör. keletiek, ág. ev. és ev. ref. *nagyobb* arányban fordulnak elő a kilépettek sorában, mint az ország népességében.

Az *újszülöttek megkeresztelésére nézve az unitáriusok 86.09 %/o-kal a többi felekezetek mögött állanak*; egyházi áldásban pedig egynehánynyal több részesült, mint a hány tiszta unitárius házasság kötött, nyilván a miatt, hogy néhány még 1902-ben kötött házasság csak 1903-ban áldatott meg egyházilag. Áttérések révén a róm. kath. hívők száma szaporodott legerősebben; nyeresége volt még a gör. kath. egyháznak (gör. kel.-től) 285 és az *unitáriusoknak 121*. A többi felekezetek mind veszítettek az áttérések révén. Ime, a sokaktól sokszor lekicsinyített statistika adatai! Mennyi tanulságot, mennyi okulást nyujtanak ezek nekünk! A nagy számok megmutatják a bajokat, a hiányokat, csak tudjunk azokból olvasni s erős munkával és kitarással a feltárt hiányok javításán dolgozni.

DR. GÁL KELEMEN.

Magyarázat az „idealismushoz”.¹

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Böloni Vilmos úr derék fejtegetésére és komoly ellenvetéseire legyen szabad egy-két megjegyzést tennem. Nem akarom czáfolgatni, csupán annyit mondani, hogy az idealismus idején eszményként áll előttünk az erkölesi szabadság gondolata. Felelősek vagyunk tetteinkért, tehát szabad akaratumknak kell lenni. Még azok is, a kik tagadják, úgy élnek a gyakorlatban, mintha szabad volna az akaratuk. Valóban nemcsak érezzük, hogy szabad az akaratunk; de hinnünk is kell, hogy szabadon akarhatunk és tetteinkben válogathatunk, különben hiányzanék erkölesi függetlenségünk, a mi pedig okvetlenül szükséges, hogy érdemeik legyenek jó tetteinknek. A javulás minden jó léleknek a legfőbb vágya, de ha rabja vagyok körülményeimnek, nem lehet szabad akaratom sem. Bizonyos tehát, hogy hitünk és meggyőződésünk szerint szabad az akaratunk. Bár most bizonyos végzetszerűség eszméje is jelentkezik bensőnkben, melyet már Zrinyi Miklós a költő is úgy fejez ki: sors bona, nihil aliud. Ugyanezt jelzik az ekkor nagyon szokásos sorstragédiák és elbeszélések, a melyeket olvashatlanoknak találunk a realismus napjaiban, mikor az emberi természet jóságából indulunk ki és azt tartjuk, hogy minden ember saját szerencséjének kovácsa. De miként egyeztethetni össze a szabadakarat tanát a fajok jellemével, melyen alig, vagy semmit sem lehet változtatni? Erre nem tudok felelni. Annyi bizonyos, hogy eszményi napokban szörnyen bomlott a cigány, lop, csal, hazudik, rabol, gyilkol stb. A különben is bomlott faj örülten disharmonikussá válik. Ilyenkor a zsidó is sokat csal, hazudik, kiszipolyozza keresztény polgártársait, tömérdek aljasságra képes s átka lesz a népnek, melynek körében megtelepedik. Realis időkben enyhülnek e gonosz sajátságok, vagy mi nem vesszük észre, esetleg a társadalom helytelen magatartásának tekintjük azokat. Így lesznek érthetők báró Eötvös és mások mentegető magyarázatai és apológiái.

¹ Vettük és adjuk e magyarázatot, melylyel tisztelt tudósunk a maga álláspontját védelmezi. Szerk.

Fölfedezésem bizonyítja, hogy szellemi látásunk épen oly téves, mint az érzéki látásunk. Valamint reggel a napot fölkelni és este letűnni látjuk, pedig most már világos előttünk, hogy e jelenséget a föld forgása idézi elő, úgy szellemi látásunk is lelki világunk minden jelenségét helytelenül itéli meg és örökös csalódásban ringatózik. Hullámok sodornak bennünket, melyeknek nem állhatunk ellent s jaj nekünk, ha nem tudunk a habok fodrával előre haladni.

Bölcsészeink mindig az idők árjának felelnek meg, különben hatástalanul magyarázgatnák a korszellem érzését, gondolkodását. A theologusokkal is csak ott állunk, a hol a bölcsészekkel. A mi unitárius vallásunk igen sok ezer évnek haladása. Hány vallás semmisült meg azóta, hogy az unitárius vallásig juthatott az emberiség! Akkor azok voltak az igaz vallások, idővel valószínűleg jó sokáig a miénk lesz az, mert könnyen simul az idők árjához. A mostani idealismus nyomása alatt nagyon meglátszik Bölöni ur tanulmányán is az idők orthodox hajlama; a jeles theologusokra való hivatkozás ennek egyik jele. Bizonyos azonban, hogy idő multával még az oly kitűnő vezérférfiak nézetei sem lesznek korlátjai a haladásnak, minő Channing és a többi jeles theologus.

Az úgynevezett anthropogeografia hajlandó fentartani a régi nézetet, hogy az éghajlat, a talaj és a többi módosítja a népek jellemét. A jellem szerintük az égalj következménye. Természetes, hogy datolya pálmát nem fog tenyészteni a lengyel, sem ananászt a szibériai lakos; tehát étkezése, öltözködése, szórakozása, egyéni, társadalmi és családi élete alá van vetve a külső természet hatásának; de főjellemvonásait nem geographiai helyzete adja meg, hanem az, hogy lelki világa minő viszonyban van a tekintély elvéhez, minő a világnézete a faji, nemzeti, családi, társadalmi, vallási, erkölcsi életről. Több ezer esztendeje annak, hogy folyton hányódik, vetődik, vándorol a zsidó, s a mennyire meg tudjuk ítélni, ma is nagy részben ugyanaz.

Több mint ezer éve egymás mellett lakik a lengyel és az orosz. Az előbbi oly idealista szláv faj, mint a cseh, a horvát, a szerb, a bolgár; míg az orosz a világ legrealistább faja, éppen úgy mint a tót, a ruthén. A klima nem tudta sem az egyiket, sem a másikat megváltoztatni. A lengyelt már rég az észak francziájának nevezik. Mindkettő fanatikus hazafi, ideális időkben rajong a hazáért, de sohasem józan, okos, higgadt.

Már most mi következik ebből?

Mivel az ember folyton a realismus felé halad, vagyis mind

mélyebb és szélesebb uralomra jut az értelem, az idealista népeknek is alája kell vetni magukat az értelem intézményeinek, a mi nagy lelki bomlással, az egyéni, a családi és a társadalmi élet züllésével jár, mert jellemük nem tud simulni a növekvő realismushoz. Igaz, hogy az erős idealismus napjaiban összeszedik magukat az idealista fajok, sőt még az oly szélső idealista faj is, mint a japán, esodákat művel; de mikor beköszönének a realis napok, e népek bomlása szemmel látható lesz. Ellenben a realista fajok, mint az angol, a német, az orosz esodálatosan szaporodnak, az értelmi vallások pedig, minő a protestans, hallatlan mértékben gyarapodnak.

Értelmünk fokozatos növekedése nemesak vallási, hanem erkölcsi, jogi, politikai, irodalmi, művészeti, egyéni, családi és közgazdasági életünket is szemlátomást módosítja, realisabbá teszi. Ámbár ma-holnap a szélső idealismus napjait éljük, még sem valószínű, hogy a XIV. és XV., továbbá a XVII. század, valamint az 1800 körüli idők idealistikus világnézete újra teljesen meghonosuljon közöttünk. Bizonyos, hogy például nálunk sem marad meg az a politikai principium, mely minden jog forrásává a nemzetet teszi; de az is bizonyos, hogy nem fogjuk mondani a Sorbonne-nal, hogy a francziák vére és vagyona XIV. Lajosé, fejedelmünk is aligha hirdeti, hogy az állam én vagyok.

Kétségtelen, hogy a jelen és jövő theologusainak jó ideig kényes tétele lesz az Isten, a lélek, a szabadakarat, a halhatatlanság kérdésének a fokozódó értelem támadása ellen való megmentése. Szebbnél szebb, gyönyörűbbnél gyönyörűbb idézetekkel fogják e tételeket igazolni; de mindig erősebb lesz az emberi kétkedés, szélesebb és mélyebb a tudás, mely kétségbe vonja mindazt, a mi nem esik érzéseink alá. A tapasztalás e tyrannismusa sok lelki fájdalmat fog unokáinknak okozni, s a mit máig még meghagyott nekünk, kiveszi a késő unokák szívéből. Az erőtllenül visszatérő idealismus majd csak afféle homályos vallásos érzést hagy hátra keblökben.

Mindez látszatra kétségbeejtő. Ugy alkotott bennünket a gondviselés, hogy örök igazságokban kell hinniünk; úgy vagyunk teremtve, hogy az idők árjának eszményeiben, mint örök igazságokban, higgyünk; a pap most még nem hirdetheti, hogy a mit ma igaznak vallunk, az holnap nem lesz az, de több ezer év története megtanított arra bennünket, hogy a mi boldogító igazságaink csak a mi igazságaink: unokáink már nem vallják azokat. Mindnyájunknak fájhat ugyan ez a tudat, mert örök biztos kalauzokra van szükségünk és ha napról-napra, évről-évre, századról századra kidőlnek e kalauzok, mi lesz velünk szegény emberekkel?

Az ember örökké hitt és mindig kétkedett vagy tagadott. A legősibb időktől fogva e kétőnek küzdelme elménkben és szívünkben sohasem szünetelt. Harczuk biztosította számunkra a haladást és az életkedvet. Bármikor feltétlen uralomra jutott volna az egyik vagy a másik, megdermedett volna lelki állapotunk és elenyészett volna életkedvünk. Ez azonban nem volt lehetséges, mert ellenkezik a lelki világ rendjével. A küzdelem örökös, csak a halál hozza meg a pihenést.

Egyszer azonban be kell következnie a nagy, az általános pihenésnek, mikor beteljesülnek eszményeink, mikor minden vonalon győzött az értelem, szétfosztott minden egységet, feloldotta az összes kapcsolatokat, szeliddé, lágygyá puhította szívünket, elnézővé, belátóvá tette elménket, kiírtotta bensőnkből a gyűlöletet és uralomra juttatta azt a halálos szeretetet, melyből kialszik minden erő, mely nem ismeri az istenit és a fenségést, csak a jót, a jót, a tehetetlenségig jót.

BODNÁR ZSIGMOND.

Gróf Kuun Géza

1838—1905.

Történelmi alak szállt sirba. Nem a hadvezérek sorából, nem az államférfiak csoportjából, hanem a tudomány és szellem demokratikus társadalmából. A mi Argyll herceg Angolországban, gróf Goblet d'Alviella Belgiumban: ez volt gróf Kuun Géza nálunk. Magas születés és osztálykülönbséget nem ismerő tudományos munkásság elismert kiváló képviselője; ősi eredet és a nemzet és nemzetek faji és vallási történelmének tanulmányozója.

Életének java részét a magyar nemzet eredetének kutatására szentelte, a török-tatár eredet mellett foglalva állást; és a mi görög, arab és persa iróknál idevonatkozólag található volt, azt mind összegyűjtötte fáradhatatlan szorgalma.

De nem kevesebb érdeklődéssel foglalkozott a vallási eredetekkel is és számos figyelemre méltó összehasonlító vallás történelmi tanulmányt írt. „Az imádság története“ czimű, nemesak a magyar, hanem bármely nemzet irodalmát véve is, ritka, nagyértékű mű. Vallástörténelmi tanulmányai mind folyóiratunkban jelentek meg; valamint itt közölte azokat a leveleket is, melyeket Bölöni Farkas Sándor, az „Északamerikai utazás“ írója a multszáz harminczas éveiben az ő nagybátyjával, gróf Gyulay Lajossal, a nemzeti eszmék és haladás lelkes pártolójával váltott, a kinek gróf Kuun nemcsak könyvtárát, hanem nemes hagyományait is örökölte.

Irodalmi munkássága kiterjedt azután a nyelvészetre, szép-irodalomtörténetre. Nem volt e hazarészben oly szellemi és nemzeti mozgalom, mely őt vezérei közzé ne számította volna. Keleti tanulmányai meg a hazán kívül, messzre földre vitték nevének hírét.

S mindezekben ott volt az ezeknél is nagyobb: a z e m b e r. Mert gróf Kuun Géza nemesak nagy tudós volt, hanem mint ember is nagy.

Igy őrizzük az ő emlékezetét.

PÉTERFI DÉNES.

Gyöngy m o n d a t o k .

(Ujkori írótól.)

I f j u s á g .

Az aranykoru ifjúság előítéletmentes lelke a legnemesb érzelmeket könnyen beissza, s minden felséges tényre jó reménnyel kész. *Mormontel.*

I g a z g a t á s .

Egy türhető igazgatás kevés évek alatt meg tudja gyógyítani a sebeit azon országnak, melynek talaja termékeny és népe szorgalmas. *Voltaire.*

Minden jobb az Isten kezében, mint a miénkben. *Sévigné asszony.*

A legtulságosb szigor nem oly félelmes, nem oly veszélyes, mint a lágyság és szigor változtatása; a szigorinak áldozatai vannak ekkor, mert csak akkor nyomja el a kihágást, miután azt már a lágyság felbátorította volt. *Girardin.*

I g a z s á g . I g a z m o n d á s .

Vak vagy-e, te szent igazság?

Neked látni kellene, —

Látni, mint hevül a gabság

Jámborságnak ellene!

Kölcsei.

Szüntesd a hirlap és szöszék működését — az igazság ezen ellenőreit, — és a társaság állóvizzé lesz, melyből csak romlás és

halál árad szét; háttérbe esik a honszeretet, szabadságvágy, a szabadság, anyagi jólét. *Labouleye Eduárd.*

A paréjt nőni és élni hagyják, míg magától szárad el; a buzát pedig learatják: ilyen a földi igazság. *Petőfi.*

Egy *francia törvényszéki elnök* arra lévén felkérve, hogy egy bizonyos ügy elhatározását halasztaná el, mert aival a ministeriumnak fontos szolgálatot tenne; a derék férfi azt felelte: „Mi nem szolgálatokat teszünk, hanem ítéleteket mondunk!”

Az emberiség sorsa az, hogy az igazság mihelyt megjelenik, azonnal üldöztessék. *Voltaire.*

Az ember jég hideg az igazságra, s tüze meleg a hazugságra. *Lafontaine.*

A legvérengzőbb összeesküvők sem mondják: kövessünk bűntényt el! csak ennyit mondanak, bosszuljuk meg a hazáért a zarnoki igazságtalanságokat! Hízogók, zarnokok, pártütők, tolvajok — mind hódolnak önkénytelenül az igazság erényének, melyet lábbal tipornak. *Voltaire.*

Egy társaság sem állhat fenn igazság nélkül: hirdessünk tehát egy igaz Istent! *Voltaire.*

Az igazság lehet némelykor nem idő szerinti, mikor is igen nagy szerecséltenség, ha igazunk van. *Ruthières.*

Az igazságnak nincs szüksége fegyverre önvédelemül, sem erőszakra elhítenni valamit az emberekkel; csak meg kell jelennie, s mikor fénye eloszlatá az őt rejtő felhőt, győzelme biztosítva van. *2-ik Frídrik.*

Az igazságot bátran kell felmútatni az utódoknak, s az egykoruaknak körütekintéssel. E két kötelmet egyeztetni nagyon bajos. *Voltaire.*

Mikor egy igazság leszáll az égből a földre, az emberek azon kezdik, hogy átkozzák, megkövezik, a ki azt onnan lehozta; azután birtokba veszik azon igazságot, melyet vele együtt nem tudnak megölni, mint halhatatlant: előbb számüzik, azután örökbe fogadják. *Lamartine.*

Borzad az igazságtalantól az igazságtalan is. Nincs oly gonoszravetemült lélek, melyből az igazság minden nyoma eltűnt volna. *Boileau.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESSÍTŐ.

Gyermekéveim. Irta *gróf Kuun Géza*. Különlenyomat az „Erdélyi Múzeum“ 1904. 9., 10. füzetéből. 8. r. 39. l. Kolozsvár, Ajtai K. Albert nyomdája. A magas életkor szívesen száll vissza a gyermekkorra. Talán a közeli vég sejtése volt az, a mi gróf Kuun Gézát arra indította, hogy a boldog gyermekkorra gondolatban visszazállva, emlékeit a multról tanulságul le is írja. Mert visszaemlékezése igen tanulságos. Tanulságos a kort illetőleg, melyre gyermekévei esnek és író személyét illetőleg is. Az a gondos nevelés, melyben atyja, osdolai gróf Kuun László és anyja, marosnémeti gróf Gyulai Constantia részesítették, a legjobb előkészítése volt a később nagygyá fejlett embernek, hírneves tudósnak és hazafinak. Emlékeit olvasva, csak azt sajnálhatjuk, hogy a nemes gróf bekövetkezett halála miatt, nem írhatta le ifjúsága éveit is. A visszaemlékezésen író ismert szerénysége és nemes hangja vonul át.

A keresztény hit öt pontja. Irta: dr. *Martineau Jakab*. Ford. *Gálly Lőrincz*. 24. l. Dr. Martineau, a nagy angol unitárius bölcész és theologus még 1841-ben írta ez értekezését. Azóta sok idő telt el, de az értekezésben foglalt elvek értékét az idő nem hogy kisebbitette volna, hanem növelte. A keresztény hit öt pontjával a következőket jelöli meg: I. Hit az ember erkölcsi érzésében. II. Hit az Istenről való erkölcsi felfogásban. III. Hit a legmagasabb vágyak és vonzalmak erkölcsi voltában. IV. Hit a Krisztusban, mint Isten erkölcsi tökéletességének kijelentőjében. V. Hit az emberi halhatatlanságban. Martineau ezeket a legmeggyőzőbben fejti fel. A kiváló írók művei nemesak korukra szólnak. A fordítás jeles. A füzet kapható Józan Miklós unitárius lelkésznél Budapesten.

Új idők, régi igazságok. *Wirth Zwingli* bázeli református lelkész válogatott egyházi beszédei. Fordította: *Rohoska József*. 8. r. I—II. 144 l. Kiadta Trócsányi Bertalan könyvkereskedése Sárospatakon. Ára 3 kor. Szabad szellem fuvall e beszédekből: régi dogmák helyett tisztultabb vallási elvek, de szorosan keresztény elvek, a kereszténység alapigazságai irányítják és hatják át e beszédek íróját. Maguk a beszédek az ó- s főleg az új-szövetség ígőin jelesül épített szónoki művek. A németeknél annyira szokásos hosszadalmas magyarázás itt nem köti szárnyát a lendületnek. Tizen-

nyolcz beszédet tartalmaz a könyv megfelelő czimekkel. Egy van csupán, melynek czime kissé szokatlan: „Vigyázz nyelvedre és tolladra!” A gonosz tollat talán meglehetett volna tárgyalni a nélkül is, hogy a czimbe iratott volna. De ez észrevétel csakis a czimre vonatkozik, mert maga a beszéd méltán foglal helyet a többiek mellett. Fordító kitünő szolgálatot tett e beszédek sikerült átültetésével, a mibe úgy látszik, nemesak tudását, hanem szívét és lelkét vitte belé.

Az akarat kérdésének történetirodalmából. *Dr. Szlávik M.* Ez az ethikai tanulmány szerzőnek az *Athenaeum* 1904. évi IV. és 1905. évi I. számában hasonló czimmal megjelent két cikkének különlenyomata. Az akarat kérdésének történelméből a legkimagaslóbb mozzanatokat nyújtja rövid és világos áttekintésben, a bibliától le egészen napjainkig, *Wundttig* s végül utóbbihoz s ennek magyar követőjéhez, *Pauerhez* csatlakozva, pár szóban körvonalozza saját álláspontját is. *Du Bois-Reymond* híres könyvében a hét világprejtély egyikének mondja az akarat kérdését, ellenben *Paulsen* scholastikus szörszálhasogatásnak. Nem esoda, ha egy ilyen mély jelentőségű ethikai kérdésnél annyira elágazók, sőt ellentétesek a vélemények. Ha a kérdés történetét olvassuk, a bibliában a probléma maga ismeretlen, de mind az ó, mind az új testamentomban akadunk csiráira. A determininismus és indeterminismus álláspontjai ismeretlenek még a görög bölcseletben is; a rómaiaknál Cicero, *De Fato*-jában előbbi mellett érvel. A kérdésnek tudatos felvetését *Augustinus*-nak köszönhetjük, mivel mereven szemben áll *Pelagius* álláspontja s e két ellentét kiegyenlítése a *semi-pelagianismus* az, melyet a középkori scholastica is elfogadott. Luther szerint „a szabadakarat semmi” s e tanítás legmerevebb formában Kálvinnál jelen meg. Az újkori bölcseletben Cartesius óta elsőrangú kérdéssé lett problémánk s a megfejtésére irányuló számos kísérleteket irányuk, módszereik s érveik különfelesége szerint három csoportba oszthatjuk: determinismus, indeterminismus s az ellentéteket egyeztetni akaró synkretistikus irány. Természetes azonban, hogy e főirányok mellett vannak olyanok, melyek egy s más részletkérdésben fejtegetéseiket különbözően szinezik; de ezek is besorozhatók a három főirány valamelyikébe. A szerző az újkori bölcselet gazdag irodalmából a legnagyobb, legmaradandóbb hatást tett képviselők fejtegetéseit ismerteti. Nem feladatunk ezeket részletesen felsorolni. A szerző a legújabb és legjobb források után dolgozik s legfőlebb stílusának egyenetlenségei és idegenszerűségei ellen tehetünk kifogást. A Wundt által napjainkban nagy tekintéllyel képviselt *psychologiai = ethikai determinismusról* azt állítja, hogy ez irány e kérdést egy lépéssel előbbre, *sőt talán a megoldás terére* (?) juttatta. Ma legalább bizonyosnak látszik, hogy mind a tudományos életfelfogás, mind a lélek szükségleteit legnagyobb mértékben ez a felfogás elégíti ki, de saját álláspontja iránti elfogultságnak tartjuk olyan kérdés megoldott voltáról beszélni, a melyet egy *Du-Bois-Reymond die sieben Welträthsel* egyikének tart. A magyar philosophusok közül, a kik az akarat kérdésével foglalkoztak, *Öreg Jánost, Schächtert, Földest* és *Pauert* említi fel, kik közül a két előbbi a merev physikai determinismus híve, a két utóbbi szerint pedig „minden erkölcsi cselekedet *ethikailag determinált*, a character és a motívum determinatiója alatt álló akarat

eredménye." E felfogás rendszerébe a valódi moralitás, az erkölesi felelősség és beszámítás, az ethikai erény és véték s az erkölesi törvény és kötelesség fogalmai egészen természetesen beilleszthetők. A ki e kérdéssel foglalkozni óhajt, annak a füzet rövid és világos áttekintést fog nyújtani s különböző irányban útmutatást is ad a használandó forrásmunkák tekintetében.

Dr. G. K.

KÜLÖNFÉLÉK.

Róm. kath. irók az újabb bölcseلمي rendszereket vagy úgy használják, hogy a rendszereken erőszakot téve, alkalmazzák azokat a katholicismusra, hogy azt igazolják, vagy pedig teljesen mellőzik, nem vesznek azokról tudomást. Brunetiére, a positivismust próbálta a róm. katholicismus megbizonyítására így kihasználni, e rendszer alkotója, Comte gondolkodása ellenére; nálunk Prohászka a földtani és csillagászati tudományt Lyell és Flammarion tudósok ellenére. Most Hébert Marcel brüsseli egyetemi tanár az evolutio-elmélettel tesz hasonlót. A cartesiusi rendszerről pedig nem akarnak semmit tudni. A „cogito“, a „gondolkozom“ holt szó előttük. Az idő szerintük csak maga-maga által létezik, függetlenül minden lelkiismerettől; a történelem más, mint a lelkiismereti tényeknek jelentése és megfelelő értékelése; az egyén pedig csak társadalmi hatás . . .

Az angol unitáriusok kormányzó testülete, a brit és külföldi unitárius társulat tanácsa mártiusban tartotta meg félévi gyűlését. Nevezetesebb pontja volt a tárgysorozatnak a Hargrove lelkész australian látogatásáról tett jelentés. Ezelőtt két évvel, mikor Armstrong A. Richard liverpooli lelkész volt a társulat elnöke, egy magát megnevezni nem akaró buzgó unitárius a mi pénzünk szerint mintegy harmincezer kor. összeget ajánlott fel arra a célra, hogy az Anglián kívül levő unitáriusokkal az összeköttetés erősíttessék. A társulat 1904-ben félévi tartózkodásra Ausztráliába küldött követet. Hargrove meglátogatta a régi gyülekezeteket Adelaide, Melbourne, Sidney és Auckland városokban, azután New-Zealandban utazott és tartott előadásokat, mindenütt a legjobb fogadtatásban részesülve. Wellington városban új gyülekezet alakult. — E gyűlésen vették tudomásul, hogy Sharpe Emily urhölgy 2000 font alapítványt tett egy magyar unitárius leány számára a „Channing House School“-ban tanulásra és hogy ez összeget be is fizette s kezelésével a társulatot bizta meg. A tanács

örömmel értesült, hogy a norvégiai Christianiai unitárius gyülekezet egy év óta minden vasárnap rendes istentiszteletet tart; lelkészük Haugerud Hermann; az új gyülekezet céljára 50 fontot szavaztak meg. Egyéb tárgyak közül megemlítjük a skóciai aberdeeni templom-építést, mire nézve a tanács elhatározta, hogy azt támogatni fogja, hogy miután régi templomépületüket eladták az ottvaló unitáriusok 2000 fontért és most új helyen, a város közepén akarnak mást építeni, az új templom minél szebb legyen.

A Brahma-Somaj egyháznak nagy vesztesége Maharshi Devendra Nath Tagore, ki jan. 19-én hunyt el Calcuttában. Előkelő családból származott; fia volt Dwarka Nath Tagore-nak, a korában legbefolyásosabb és legfelvilágosultabb hindu nemesnek. Ram Mohun Roy, a Brahma-Somaj alapítója iskolájában tanult s 1842-ben csatlakozott az új egyházhoz. Addig a hívek csupán a Vedák tanulmányozásával foglalkozó kis csoport voltak. Devendra Nath Tagore rendszert alkotott és célzt tűzött ki az új gyülekezetnek. Szabályzatot és liturgiát állított. Ő vezette a Brahma-Somajt. Ő nevelte Keshub Chunder Sent, annak nagy apostolát. Ő és tanítványa hozták létre Indiában a legtöbb társadalmi reformot. Mint ujító hindúval nem minden honfitársa rokonszenvezett, de vallásossága és a „rishik“-re emlékeztető jelleme által elérte azt a nagyságot, mely előtt India mindig a legnagyobb hódolattal adózik. Honfitársai a nagy bölcsék és szentek egyikének ismerik el. Közélebb a „British Indian Association“ ünnepelte Calcuttában emlékezetét, kiemelve szent és mocsoktalan életét és honszeretetét és megsiratva a hindu társadalom egy oszlopának kidöltét.

A vallási válságról, mely Franciaországban és más országokban is mutatkozik, Loyson Hyacinthe mártiusban Montpellierben felolvasást tartott. Előadását személyi vonatkozással kezdte. Mikor 1864-ben a Notre-Dame templomban értekezési sorát megnyitotta, Cousin Victor mintegy próféta sejtéssel azt mondotta neki: „Guizot csalódik, a mikor a Krisztus istenségére helyezi a fősúlyt; a jelenkor nagy kérdése az Isten eszméje, az Istené, ki a világtól visszavonul.“ Most már az esti szürkület jött szólóra, de eme lényeges pontra megőrizte ifjúsága sugárzó látományát. Meggyőződését tehát lelkesedéssel fogja kifejezni, de meglehetnek győződve — mondotta — hogy senkire sem erőszakolja. Barátja minden egyenes léleknek, minden őszinte hitnézetnek; ha az atheismust gyűlöli, az atheistákat tiszteli. Számos oka van a jelenkori atheismusnak. A mi annak kifejlésére vezetett, egyfelől a különböző egyházak tévedései és visszaélései, másfelől a positivistá bölcselem elveinek növekvő

terjedése. Montpellierben két nagy gondolkozó látott napvilágot, Renouvier Ch. és Comte Auguste. Az első elhagyva a hitetlenséget, fokozatosan spiritalis vallásra emelkedett. A második lehetetlennek nyilvánította az eredetek és a végső dolgok vizsgálatát. Az ember eszméjét csak a láthatóba és érinthetőbe foglalta . . . Az atheismus ma inkább politikai hiba. Az állam a kath. egyházra hagyva a nő és gyermekek irányítását, a klerus hatalmát növelte. És mily járatlan-ág a történelemben és annak törvényeiben! Avagy nem azt tanítja-e az, hogy a vallás természetes és egyetemes tény? Nincsen-e az ott mindenütt a multban? És vajjon a demokrátiák ellehetnek-e a nélkül? Nézzék Schweitzot, az amerikai Egyesült Államokat, emlékezzenek Rosevelt elnöknek szavaira és magatartására. Azt mondják, hogy ha a vallás eltűnik, megmarad az *eszmény*. Melyik? Az, a melynek tárgya a gondolat? a tudomány? a művészet? a barátság? a szeretet? Kétségtelen az eszmény jelentős dolog, de kire nézve? Csupán azokra, a kik hisznek Istenben és az Istennel, az eszmény forrásával való közlekedésben. A kik tagadják Istent, azokra nézve az eszmény csak egy szó, ábrándkép, „a finom agyvelő phosphorálása“. A comtismus, a *solidaritást* ajánlja az erő és öröm forrásául. De a solidaritást biztosítani nem lehet. Háboru és más rosszak annak ellene vannak. A comtismus, a mikor elszakasztja az embert Istentől, elszakasztja tőle a lelket is és azzal mindent. Franciaország az atheismus és catholicismus közti viszályba esik-e, mint Spanyolország? Nem fog-e a világ többi részével, mint az emberiség hajdau, kijönni a mostani állapotból, mely a vallásos érzelemnek ugyszólva jégkorszaka? Hiszi és reméli, hogy kijön. Van az egyén és a faj szívében egy benső és folytonos kijelentés. És ez a kijelentés három alapigazságot foglal magában: Isten, erkölcsi törvény és örökélet. Az *egy* Isten, a próféták és Jézus Istene, a törvény szentsége, a szeretet igazságossága: ez az élő vallás. A zsidók ezzel a szellemmel ébreszszék fel a mumiát, mely synagogaikban nyugszik; a protestans lelkészek ennek a lángjával melegítsék fel templomaikat; a kath. papok ezzel hányják el bálványaikat és mondják, mondjuk mindnyáján az atheistáknak: mi veletek tartunk abban, hogy széttöressenek a hamis istenek, melyek titeket boszantanak; de mi a bálványimádást azért akarjuk lerombolni, hogy építsük fel a vallást Franciaország javára és boldogságára s nemcsak a „nationalista“ Franciaország számára, hanem annak a Franciaországnak számára, mely barátja és világossága a nemzeteknek és a világtól elválaszthatlan.

Ily értelemben beszélt Hyacinthe a mai vallási válságról Montpellierben. •

Unitárius felfogás a modern philológiában. Az unitárius elnevezés Erdélyben, Dávid Ferencz körében keletkezett, a trinitarius fogalom ellentétéképen. A XVII. százban kezdték e szót mind szélesebb körben megismerni. Az angolok és amerikaiak a mult évszáz elején fogadták el felekezetök nevéül. Érdekes, hogy ma már nem csak Németországban, hanem magyar tudósaink közt is a józan és világosabb tudományos álláspont megjelölésére e kifejezéssel teljes jelzöt kezdik alkalmazni.

Hornyáaszky Gyula tanár ezt írja az egyetemes Philologiai Közöny legújabb füzetében:

Drerup Engelbert Münchenben Homerról kiadott tudós műve szerint az Iliast és Odysseiát külön-külön egy-egy nagy poéta alkotásának tekinti. . . „Ime az idők jele, hogy a collectivista fölfogásnak töméntelen erőmutatványa után és mellett . . . a józan unitárius fölfogásnak még Németországban, a kritika és hyperkritika hazájában is akadt szószólója“. „Magam is, teszi hozzá Hornyáaszky, már évekkel ezelőtt az *unitárius fölfogás* mellett nyilatkoztam „Temetési versenyküzdelmek az ösgörögöknél“ czimü munkámban“.

— Lám, ki hitte volna, hogy még a Homérnak tulajdonított két klasszikus munkának (a pogány görögség bibliájának) jobb megértésére is a józan unitárius felfogást találják a modern tudomány herószai a legalkalmasabbnak.

K. F.

Harnack felolvasásai Hollandiában. Hollandia egyetemi városai, Leyden, Utrecht, Gröningen meghívták a berlini tudós tanárt, hogy tartson ott felolvasásokat a kereszténységről. Egyik felolvasásának tárgya volt: „Az egyház és állam a három első százban“. Általános vélemény, hogy az egyház és állam a három első százban Nagy Konstantinos idejéig ellenséges lábön éltek. Bizonyos idő kellett, mig az egyház és állam egymást kiismerték. Kezdetben az ellentét teljes volt. A keresztények Isten országának polgárai akartak lenni és magukat a földön idegeneknek érezték. Az uralkodóban az ördög személyesítését látták (Apocalypsis). De mégis kezdettől fogva egy más párt is létezett, mely másként gondolkozott. Hatóság állítatott, hogy a rosszakat büntessék; az adót meg kellett fizetni; ha a császár lerombolta Jeruzsálemet, ez azért volt, hogy Istennek eszköze legyen a zsidó nép megbüntetésében annak gonoszságáért. A császár az Isten akaratjának végrehajtója. Így lassanként a keresztények jobb véleménynyel kezdetek lenni a világi hatalomról. Kezdetben a kereszténység nem akart megismerni még egy más hatalmat sem, a bölcselmet. De Pál kibékíti,

a vallást összekapcsolja kora műveltségével és bölcselmével. És míg a gyülekezetek formálódnak, látják oly szabályok felállítását, melyeknek bizonyos politikai értelmük van; majd észreveszik az egyház és állam egyenközü haladásának nyomait. Ilyen volt a helyzet 140 körül. Attól kezdve „a politikai rend“ fejlődik. Kezdetben a gyülekezet a család után alakul, később a város után. 160 körül már vannak püspökök, presbyterek és diakonusok a városi gyülekezetek számára; azután megalkakul az egyház tartományok szerint metropolitákkal, tartományi zsinatokkal. Végre a tartományi körök egy nagy szervezetté egyesülnek, mint a hogy a nagy római birodalomban is mindig ez volt a törekvés. És a mint így a növekvő egyház az állam szerint szervezkedett, a keresztények kezdettek részt venni a nyilvános életben. És így lett ura a kereszténység lassanként az irodalomnak is, nemcsak az evangéliumokkal és apocalypsisekkel a harmadik száz kezdete óta, hanem egyébbel is. És így a kereszténység magához vonta mindazokat, kik a kor nagy mozgalmában résztvettek. Más értelemben az egyház létezett Konstantinos előtt. Alatta közeledett ahoz a politikai fogalomhoz, melyet Konstantinos a vallásról alkotott, de eltért a szellem és igazság útjáról. Arra a kérdésre, hogy a keresztények mit gondoltak az államról? Harnack különböző idézetekkel felelt: Isten fentartja a róm. birodalmat, a keresztényeknek is támogatni kell, ilyen felfogás bontakozott ki. Úgy látszik, a keresztények közt mindig voltak republikánusok is, de azok nyilvánosan nem mutatkoztak. A császár elismert és tisztelt fő.

Olaszországban, mióta az egyházi államot a Savoyai-ház bekebelezte az olasz királyságba, a pápai udvar mindig tiltotta híveit a képviselőválasztásokban való részvételtől. Azt hirdette minden alkalommal, hogy a szegény és fogoly pápa világi hatalom nélkül nem töltheti be szellemi hivatalát. XIII. Leó haláláig sokszor és kemény kifejezésekkel illette az olasz királyi kormányt a pápai udvar. Harminez év lefolyása azonban, úgy látszik, arról győzte meg a pápai udvart, hogy egyházi állam nélkül is jól megy a dolga. És most X. Pius alatt más áramlatnak enged utat. A mi IX. Pius és XIII. Leó idejében mintegy dogma volt, most egyszerű rendeletté minősítik, melyet meg lehet szüntetni. És X. Pius úgy látszik, azt is teszi: nem hangoztatja az egyházi állam visszaállítását; nem kívánja, hogy Olaszországban hívei tartózkodjanak a politikában való részvételtől, sőt katholicus-körök szervezését óhajtja, kath. (ultramontan) képviselők küldését a parlamentbe, kath. centumpártot, mint Franciaországban, Németországban és Spanyolországban. Ilyen irányba indult a római egy-

házi politika Merry del Val bibornok titkársága mellett. Hogy az olasz királyságra nézve lesz-e köszönet e fordulatban, majd megvállik.

Spanyolországban, mint ez országnak egy ismerője írja, a jezsuiták jelenleg királyi kegynek örvendenek és egyre-másra építik a kolostorokat és iskolákat, a melyekben a gazdag spanyol ifjuság nevelkedik; a Franciaországból kiűzött szerzetesek nagy része is Spanyolországba telepedett meg és sok tekintetben hasznára válik spanyol társainak. A kórházak, árvaházak, gyermekmenhelyek és egyéb jótékonyági intézetek is a papság kormányzása alatt állanak. A világi papság évi jövedelme körülbelül 80 millió pezetára rug. A jelenleg kormányon levő párt mindenben kedvez az egyháznak és a vasárnapi munkaszünetről hozott törvény csak első actusa annak a klerikális harcznak, a melyben a papság végül győzedelmeskedni remél. Nehány hónap óta Spanyolországban a nyilvános élet vasárnap teljesen szünetel: nem jelenik meg lap, a kávéházak be vannak zárva, nincsenek többé bikaviadalok. Spanyolországban a klerikálizmus ma épp úgy uralkodik, mint hajdan. A formák, a melyekben ez az uralom nyilvánul, enyhébbek, kevésbé kihívóak, mint az inquisitio korszakában, de azt, a mi betölti azokat, voltaképpen ugyanaz a szellem inspirálja, a mely a „szent törvényt”-et létrehozta. Nem kell azonban hinni, hogy a papság prepunderáló uralma ellen tiltakozó hangok nem emelkednek. Főleg az írók azok, a kik a modern eszmék szószólói s nem egy közülök rendkívül hatásos művekben küzd a klerikálizmus áldatlan hatásai ellen. Legdicsebb irodalmi bajnoka ennek a küzdelemnek egy elsőrangú regény és drámairó, Pérez Galdós, kinek művei honfitársaira nagy hatást gyakorolnak.

A pápa egy bucsujárás ellen. A valle di pompeii Madonnát az utóbbi időben nagyon megtámadták. De nem valami Zola-tanítvány cselekedte, hanem az „Asino” („A szamár”) című jeles élelzap, melyet kiváló tudósok és művészek szerkesztenek s a mely e miatt sokkal jobban el van terjedve a nép közt, mint valami regény. Végre a pápa is beleavatkozott a dologba, mert valószínűleg arról értesült, hogy az Asinonak igaza van. Ez a lap ugyanis kimutatta, hogy a valle di pompeii csodatemplom egy világi embernek, Bartolo Longo-nak a magánvállalata és nagyon szép vagyont szerzett rajta. Doctor Romanelli már ezelőtt tizenöt évvel feszegetni kezdte Longo kegyes üzleteit, mire Monaco la Vallesta bibornok azt tanácsolta neki, hogy valameennyi épületet, a templommal együtt ajándékozza XIII. Leónak. Meg is tette, mire Leó őt a szent üzlet adminisztrátorává nevezte ki. X. Pius azonban nyiltabb szemü ember, mint elődje, ezt megszimatoalta Bartolo Longo is és hetvenötezer frank péterfillérrel akarta a pápa

hajlandóságát megnyerni. A pápa az adományt elfogadta, de azért a kegyhely kezelését egy ferenczrendi barátira bizta s az ügyvéd urnak csak az általa alapított árvaház és fegyencz-menedékház igazgatását hagyta meg. Longo látszólag meghajolt a pápai akarat előtt, de folyóiratában, melynek száztizezer (!) előfizetője van, ukázt bocsátott ki és ebben azt mondja, hogy a hívek az adományaiknál ezentul világosan tüntessék ki, vajjon a szentélynek szánják-e, vagy neki adják át jótékony célra. Hogy milyenre, azt bizzák ő reá nyugodt lélekkel. Szóval, az ő évi félmillió lira jövedelmét nem engedi egykönnyen s legutóbb még azzal is fenyegetődzött, hogy a szentélyből elviteti azt a csodatevő Mária-szobrot, melyet ő fedezett fel. E fenyegetődzésének az lett a következménye, hogy Alberto Radente páternek (a csodatevő kép „igazi” fölfedezőjének) az örökösei pörrel támadták meg az élelmes ügyvédet, hogy biztosítsák maguknak a jól jövedelmező szent kép tulajdonjogát. A hívek pedig azt remélik, hogy a pápa hü marad abbéli föltett szándékához, hogy a kufárokat kiüldözi a templomból. Longo ügyvéd ur remekül spekulált Szűz Máriára és Pompejinek az archeologiai hírére, mert a hol valamikor csak pár szegényes kunyhó állt, most ott egy oly bazilika pompázik, melynek csak a homlokzata másfél millió lirába került, azonkívül van körülötte egy csomó kolostor, szálloda, éttermek, korezmák, árvaházak, bérházak, villák.

Az orosz államegyház befolyását vallási és politikai ügyekben, eléggé megmagyarázza szervezete, mely még Nagy Péter czártól származik. A szent zsinat, mely üléseit Péterváron tartja, állandó hatóság s tagjai a czártól kinevezett egyházi és világi férfiak. Elnöke mindig a szentpétervári metropolita; hivatalból tagok: a kiewi, moszkvai metropoliták és a georgiai exarcha. A világi tagok oly dolgok intézésére vannak rendelve, melyek az állammal kapcsolatosak. A czár az úgynevezett főprocurator. Hozzájárulása minden határozathoz szükséges, mert a nélkül nem érvényes egy határozat sem. A főprocurator hozzátartozik a ministertanácshoz is. Így Oroszországban nincs külön vallásügyi minister. A zsinat pedig ezen a módon nem a ministerium alatt, hanem közvetlenül a czár alatt áll. Teendői: püspökök választása, tanra és istentiszteletre felügyelet, vallási iratok felülvizsgálása, megtörtént csudák megvizsgálása, házassági ügyekben való határozás, a klerus nevelése, vagyoni ügyek kezeltetése és a többi.

A lelkész-nevelésre háromféle iskola van: a parochialis iskola (népiskola), seminariumok és akadémiák vagyis theol. facultások egyetemmel való összeköttetés nélkül, miut Kiewben, Moszkauban, Péterváron és Kazanban. Diakonusnak elég, hogyha elemi iskolát járt; lelkésznek, ha seminariumot; de protopopa vagy püspök csak az lehet, ki akadémiát végzett. A szentírás és az egyházi atyáknak eredeti szöveg-

ben olvasni tudása a jele az akadémiai tanultságnak. A popákra nézve elégséges, ha az egyházi nyelvet, a régi bulgárt értik. A legnagyobb szorgalmat a rituale pontos megtanulására kell fordítaniok, mivel az istentiszteletben annak van főszerepe s nem a predicationak, melynek csak alárendelt s kevés szerepet juttatnak. Felvilágosodtabb oroszok várják az egyháznak is a reformját, de azt csakis egy teljes politikai átalakulástól, kormányrendszerváltozástól remélik.

Az izlam és a kereszténység Áfrikában. A XI.-ik száz-
 évben az izlam Áfrika északi részében legyőzte a kereszténységet. Azóta a katolikusok s újabb időben a protestausok három partján ostromolják Áfrikát és a keresztények e földrészben ma mintegy 7,500.000 hivet számlálnak. Mindazonáltal az izlam 36 millió hívővel ma is fölényben van. A fetichisták száma 97 millió. Az izlamnak vallási és erkölcsi tekintetben üdvös hatása van. A monotheismust hirdeti és a józan életet ápolja a szeszes italok tiltásával. A kereszténység is a monotheismust tanítja, de erkölcstana sokkal emelkedettebb. E tekintetben a különbség akkora, mint az Evangelium és a Koran közt. Az izlam megengedi a többnejűséget, a rabszolgaságot. De a józan élet ápolásában az izlam mégis nagyobb sikert ér el, mint a kereszténység. A Korából három versnek fölolvása nagyobb hatást tesz az áfrikai benszülöttre, mint a keresztény missionariusok exhortatioi. A kereszténység terjedésére, mint azt több eset mutatja, zavarólag hat a trinitarius hittani forma is.

Vallás és természetrend. „Az egyetemes rendről való szemlélődés, a mint azt velünk a modern tudomány megismertette, végtelen bő forrása a vallásos érzéseknek és benyomásoknak. Ha a próféták és Izrael zsoltárirói az ók csekély ismeretökkel kicsiny plánétáinknak egy kicsiny részéről oly nagyszerű szavakban zengették a Javéh munkáinak hatalmát és szépségét, mennyivel inkább leborulásra indíthat minket a csillagos ég szemlélete a világok ezen milliói előtt, midőn a modern csillagászat megtanított minket arra, hogy a legnagyobb napok szintűgy, mint a legkisebb átomok az egyetemes nehézkedés törvényének engedelmeskednek! Mindenütt a rend, a törvény a zivatarok tombolásában és az elemek pusztításában is! Ki irhatná le eléggé találó szavakban ennek az egyetemes kijelentésnek összehasonlíthatlan fönségét?

És ez erkölesileg is nagy és jótékony. Bizonyára ez többé nem egy kiskoru vallás, egy émelyítő kegyesség, a mely a jó Istent a kicsiny konventikulomokban lefoglalja, kizárólag egy néhány kegyes léleknek. Ez egy férfias, szigoru kegyesség, a mely az Isten feltétlen hatalmában

való bizalommal tölti el a legkisebb emberi teremtmény lelkét és arra indítja, hogy rendelje alá magát az egyetemes rendnek, a helyett, hogy az Örökkévalót a maga különleges céljaihoz való alkalmazkodásra bírja. Avagy kérdezzék meg Szt.-Pált, Augustinust, Luthert, a Hugonottákat, a Jansenistákat az erkölcsi erő, szellemi hősiesség, benső legyőzhetlen fönség felől, mely az Isten változhatatlan akaratja, az általa megállított fönséges rend alá való magunk teljes alárendelésében áll, és megértitek, hogy a valóban keresztény lélek, minő erőt merithet erkölcsi életére nézve az egyetemes rend iránti benső bizalomból, melylyel a maga akaratát az isteni akaratnak alárendeli s az erkölcsi rend iránti bizonyosságával az egyetemes természetű tudományosan megállított bizonyosságára támaszkodik. *Réville Jean.* (Vallás és szabadság kötetből.)

Gróf Kuun Géza az ő első gyermekéveiről: „A gyermek első évei reá nézve sok kis örömmel teljesek, ezekben a fejlődés is, ha egészséges a gyermek, aránylag rövid idő alatt nagy haladást teszen; de mindegyre csak a szerető szülők emlékeznek s erre való visszaemlékezés reájuk nézt nagy jelentőségű, felette érdekes s gyermekeik pillanatnyi örömei szerető szívében tartós örömekké változnak. A gyermek mindezeket elfelejtette s élete ezen első éveiről, első fejlődése menetéről, csak annyit tud, a mennyit szerető szüleitől hallott s legtöbbször az anyától, ki emlékezetében nagyon szeret visszazállani gyermeke zsenge éveire, mosolylyal emlékezik gyermeke mosolyára, fülében csengenek kedvesen az első szavak, míg a legtöbb atya inkább gyermekének jövőjét forgatja eszében, fejlődésének kedvező s várt eredményeit óhajtja minél előbb megvalósítva látni.

A legtöbb gyermek, a mit élete zsenge koráról tud, anyjától tudja; én is felejtethetlen emlékü anyámtól hallottam, hogy magamnak alkottam nyelvet s leginkább azon beszéltem, a míg végre környezetem nyelvét elfogadtam. Azt is anyámtól hallottam, hogy föltűnően szép fiú voltam, de melyik fiú nem szép anyjának szemében, s hogy a Nagy-Szebenben időző Don Miguel a sétatéren megpillantván, hozzám lépett, arczomat nyájasan megezirogatta s kérdezte nevemet. Azt is anyámtól hallottam, hogy nyájas s előzékeny gyermek voltam s megnyertem mindazok tetszését, a kik ismertek“.

A „Ben Hur“ története. Lewis Wallace tábornok, a „Ben Hur“ híres szerzője a napokban elhunyt s ez alkalomból egy angol folyóirat érdekesen írja le e regény keletkezésének történetét. Ezt a könyvet, mely oly benső vallásossággal ábrázolja Krisztus megjelené-

sét a hanyatló római birodalomban, szerzője akkor kezdte írni, mikor még nagyon közönyösen viseltetett a hit és vallás iránt s mikor a bibliát is nagyon felületesen ismerte. De lassanként annyira belemélyedett tárgyába s azon idők vallásos forrongásának lényegébe, hogy mire a könyv utolsó sorait írta, buzgó keresztény lett. Könyvét legalább harminczszor dolgozta át s mikor a kéziratot végre a kiadóhoz küldte, a piros tintás íráson egyetlen javítás sem volt. Wallace a könyvének első vázlatát palatáblára írta, hogy gondolatait följegyezhesse s alkalmatlan ideáit ismét letörölhesse. Ha a fontosabb ideákkal s a külső folyamattal tisztában volt, az egész részt czeruzával leírta papírra, de folytonosan változtatott rajta s ha már teljesen meg volt vele elégedve, az egészet „letisztázta“. Könyvének alapgondolata akkor jutott eszébe, mikor Uj-Mexikó kormányzója volt, de az első három fejezet annyira nem tetszett neki, hogy a kéziratot félretette s sokáig pihentette. Egy év múlva a vasuton találkozott Ingeroll ezredessel, a ki nagyon hívő ember volt s a tábormokkal beszélgetésbe eredt a biblia szépségeiről és a vallásos élet megújulásának szükségességéről. Wallace ekkor elbatározta, hogy könyvét mégis csak megírja. Rendszeresen tanulmányozni kezdte a bibliát s könyve megírásába fogott. Öt évi szakadatlan munka után a könyv készen volt, mert Wallace nagyon lassan s lelkiismeretesen dolgozott. Néha egész nap csak egyetlen mondatot írt s másnap ismét kitorölte. Szóval, megérdemelte azt az óriási sikert, melyet könyve aratott. Kiadója, a Harper Brothers cég pár hónap alatt félmillió példányt adott el belőle. A tábormokot megrohanták a színházi emberek s óriási nyereséget kínáltak neki, ha könyvét földolgozza drámának, a tábormok azonban visszautasította. Tizennyolcz évvel később azonban meggondolta magát s a „Ben Hur“-t saját maga dolgozta át drámává s mint ilyen is rendkívüli sikert aratott.

Régi dolgok. A kollégium főnökeitől vezetett régi fasciculusokban sok érdekes és feljegyzésre méltó dolgot olvashatni. A X-ben le van írva I. Ferencz esászár és neje kolozsvári látogatása, melyről a főnök enthusiasmmal jegyzi fel, hogy „e városban sohasem látott esemény“. 1817 aug 18-ától 27-ig voltak itt s ezalatt az idő alatt a különböző hatóságok és testületek tisztelegését fogadták. A consistorium küldöttségét Kőrömczi János püspök vezette, kinek üdvözetére a felség röviden, de kegyes szavakkal válaszolt s azután megkérdezte, hogy van-e iskolánk s virágzó egyházunk, mennyi az unitáriusok száma? A püspök felelete szerint körülbelöl 40.000. Végre a felség azzal bocsátotta el a küldöttséget, hogy „hallomása szerint, az unitáriusok békés és jó emberek“ („semper ita mihi auditum, quod pacifici et boni homines essent unitarii“). A küldöttségben voltak: Lázár Sámuel guber-

niumi titkár, Sala Sámuel gub. concipista, Pákei János felügyelő-gondnok és Gyergyai László a világi rendből; Fúzi János főjegyző, Molnos Dávid igazgató, Székely Miklós és Sylvester György tanárok és Szász Mózes helybeli lelkész a papi rendből; Fodor László aranyosköri esperes, Ferenczi M. jegyző, Balla József bágyoui, Sárosi Samu várfalvi, Kun Bálint „sinkfalvi“ lelkészek vidékről. Aug. 23-án látogatta meg templomunkat és collegiumunkat, még pedig a két auditoriumot, könyvtárt és lakószobákat. Kiséretében voltak: gróf Vrbna, Kutsera főhadititkár és Stift orvos. A felségek a város minden nevezetességét megtekintették. A poigárság a legnagyobb ünnepélyességgel fogadta. Megérkezésükkor tengernép állott az út két oldalán: a gubernium hivatalnokai és a papság a gubernator háza kapuja előtt állott, a gubernator a legfőbb méltóságokkal a lépcsőn. Első megjelenésükkor a város különböző helyein mozsárágyuk szóltak s a gubernator beszéddel üdvözölte. Este az egész város ki volt világítva, de az eső és szél zavarták. A collegium 23 ablakába 4—4 mécs volt téve, kettőbe pedig olajjal töltött 23 pohárból pyramis összrakva, egyiken felirat (latinul). Kolozsvárról Tordára, Marosujvárra, Enyedre, Gyulafehérvárra, Szebenbe, Brassóba s innen Háromszékre és Csíkba mentek s Déva és a Bánát felé visszatértek. Az iskola-főnök e leíráshoz hozzáteszi: „Más császárné még sohasem látta Erdélyt és más császár sem, kivéve II. Józsefet“. (Dr. G. K.)

A ref. orsz. zsinat második ülészakának egyik fontos határozata, melylyel kimondotta a szabad lelkészválasztást. Eltörölte az egyházközségek osztályozását és a lelkészválasztást teljesen szabaddá tette. Minden lelkész választható akármely egyházközségbe. A zsinat határozatát maguk a reformatusok vegyes érzelmekkel fogadták. Bármennyire tetszetős is, bármennyire protestans is, bármennyire evangéliumi is a szabad lelkészválasztás elve, többen úgy vélik, hogy életbe léptetése minden más intézkedés nélkül, „a leghelytelenebb, legigazságtalanabb és szörnyűséges örvénybe sodró intézkedés is lehet“. Ezért sürgetik a theol. szakoktatás és lelkészminősítés rendszerének újraalakítását, mert csak így remélik, hogy kikerülhetik a veszélyeket, a melyeket a szabad lelkészválasztás elvének alkalmazása hozhat és a nélkül kétségtelenül hozni fog. „A zsinat elvi határozata, mondják, a gyakorlati kivitelben a lelkészminősítés oly szigorítását kell hogy eredményezze, a mely mellett érdemetlen ember oklevelet sohase nyerhesen. Ha e felől nem gondoskodik a zsinat, elvi határozatával oly veszedelmet idéz föl, a melyet újabb tíz év múlva nem tudni, hogy milyen intézkedéssel tud majd orvosolni“.

Tudori fokozat. *Benczédi Andor*, Benczédi Gergely közpénztárnok fia, a Ferencz József tudományegyetemen a jogtudományból tudorságot nyert.

Tanítók Otthona. A néptanítók számára kolozsvári tanítók Otthont akarnak létesíteni, mely a vidéki tanítók találkozó helye legyen. Az adományok e célra Elek Gyula áll. isk. igazgatóhoz küldendőek. A lelkes felhívást Tartsafalvi, Belle, Balázs, Szilágyi és Hantos bocsátották ki.

Gyász hírek: *Osdolai dr. gróf Kuun Géza*, folyóiratunknak nagyevü tisztelt munkatársa ápr. 10-én elhunyt Budapesten, 67 éves korában. Elnöke volt a Hunyadmegyei régészeti és tört. társulatnak, az Erdélyi irodalmi társaságnak, tiszteletbeli elnöke az Erdélyi magyar közművelődési egyesületnek és alelnöke a Magyar tudós Akadémiának. Halála országos veszteség. Részvétünket a fennebbi nekrológ tolmácsolja. A család részéről gyászolják elhunytát: neje osdolai gróf Kuun Gézáné, gyermekmonostori báró Kemény Vilma; unokatestvérei gróf Vass Ottilia irónő és testvére báró Jósikáné s számos rokon főuri család. Tetemei ápr. 15-én, Kolozsvárt helyeztettek végnyugalomra nagy ünnepélyességgel a város közönségének részvétele mellett. — *Özv. Bodolai Józsefné*, Debreczeni Zsuzsánna élete 79-ik, özvegysege 15-ik évében mart. 28-án elhalálozott Kolozsvárt. A házi erényekkel ékeskedő, fáradhatlanul munkás, jó nőnek halálát fájlalják gyermekei: Bodolai Juliánna, Ürmösi Kálmán, szentgericezi pap neje, Bodola Zsuzsánna, Németh István toroczkói pap neje, Bodolai József, Bodolai Erzs, Hantz János neje s számos unoka és rokon. — *Móricz György* ny. m. kir. csendőr százados, élete 42-ik évében, hosszas szenvedés után ápr. 10-én meghalt. Móricz Márton kir. tábl. irodai tisztviselő édes testvérét vesztette az elhunytban. — Pálffy György tartsafalvi birtokost, folyóiratunk több érdekes tört. adatának közlőjét súlyos csapás érte leánya *Pálffy Nella* martius végén történt halálában. A csapás annál érzékenyebb, mert nemrég vesztette el nejét s most egyetlen leányát kell siratnia. Az elköltözöttet az édes apa mellett fájlalja Aladár, az elhunyt szerető testvére. „Az ősi fészek csalóganya elnémult“ az ő nagy szomorúságukra.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—IX. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	"
Széplaki báró Petrichevieh Horváth Kálmán	200	"
Kilyéni dr. Ferencz József	20	"
Vécei Sámuel és Farkas Vilmos	200	"
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	"
Ó-tordai Székely Miklós	20	"
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor)	1000	"
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma	20	"
Fekete Gyula	100	"
Egy társaság	20	"
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna	20	"
Matskási Lajosné, Farkas Juliska	20	"
Unitarius kollégiumban 1883/4-ben végzett osztálytársak	60	"
Kaali Nagy Béla	10	"
Magyarországi Unitárius Egyház (3-szor)	1000	"
Ajtai K. Albert	10	"
Péterfi Dénes	600	"
Kisgyörgy Sándor	10	"
Gyulay László	300	"
Tóth Károlyné-Gyulay Etelka	100	"
Kilyéni dr. Ferencz József (2-odszor)	20	"
Bodolai-testvérek	10	"

Összesen: 4492 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatczerkétszáznyolcvannégyszáz korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Kérjük a minél hamarábbi hozzájárulást! Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1905 ápr. 20.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(XIII. közlemény.)

Az udvarhelymegyei takarékpénztár 3-or 400 kor.

Jánosi Gyuláné 357. sz. gy.-ívén Székelyudvarhelyről: Jánosi Gyuláné, Jánosi Gyula 10—10 kor., Jánosi Ilus, Jánosi Sarolta 5—5 kor. Együtt: 30 kor.

Ekárt Andor lelkész gyűjtőívén: Csehétfalvi unitárius egyházközség, Ekárt Andor 10—10 kor. Együtt: 20 kor.

Betegh Pál útján Fülei Sz. Lajos Budapestről 2 kor.

László Gyula 382 sz. gyűjtőívén Kóhalom: László János, László Domokos 2—2 kor., László Gyula és családja 1 kor. 52 fill., Zahumenszky 52 fill., Császár József, Berki János 40—40 fill., László Anna, László Pálné, László Pál, Márk Gizella, Vánky Viola 1—1 kor., Deák Mózes, ifj. Jancsó István, László Vilma, Ferenczy Pál, Makai Albert, Grosz Amália, Barabás Ilonka, Makovics Kálmán 20—20 fill., Grosz Ida 10 fill., Joneszku Erzsébet 4 fill., Petres Ágnes 2 fill. Együtt: 14 kor. — Demény Sándor reálisk. II. oszt. tanuló emlékére az édesanyja adott 1 kort., — Csifó Salamon 341 sz. gyűjtőívén: Erdélyi bank 10 kor., Első magyar általános biztosító társaság 10 kor, Moore Etelka, Csifó Salamon 2—2 kor., Nagy Elemér, László Sándor 1—1 kor. Együtt: 26 kor.

Sándor Áron lelkész 13. sz. gyűjtőívén adakoztak: A kadási unitárius egyházközség 20 kor., Olvasó-egylet 3 kor., Sándor Áron 2 kor., Marosi Mátyás 1 kor., ifj. Marosi János 80 fill., Mátéfi Mózes, Bartalis Péter 50—50 fill., Veres Sándor 48 fill., Márton Dániel, Inczei József 40—40 fill., Inczei Mózes 36 fill., id. Benedek János, Bartalis Sámuel 26—26 fill., Simó Mihály 21 fill., Izsák Jánosné, ifj. Sófalvi István, Inczei Sándor, Kövendi István, Körösfői Márton, Izsák Ferencz 20—20 fill., Gyöngyösi Dénes 18 fill., Tamás Mihály, Lőrincz Mózes, Marosi Péterné, id. Sófalvi János, Tamás Pál, Német Sándor, ifj. Marosi Dénes, László István, Bartalis Lajos, Gothárd János, id. Marosi János, Inczei András, Szakács János, Csutak Ferencz, Marosi Mihály, Györke Mihály, Marosi Domokos, id. Marosi Lajos, Marosi Benedek, ifj. Marosi Lajos, Marosi István, Marosi Elek, Fazekas Mihály, Benedek István, Benedek Pál, Fazekas Ferencz, id. Marosi Dénes 13—13 fill., ifj. Benedek János 11 fill., Varga Mózes, Kövendi Ferencz, ifj. Györfi Ferencz, Benczédi Sándor, Szabó János 10—10 fill., Gotthárd Mihály, Somai Ferenczné, Birtalan Ferencz, Szabó Áron 7—7 fill., Kelemen Ferencz 4 fill. Együtt: 36 kor. 70 fillér.

Gyűjtőív nélkül Weisz Ármin Székelyudvarhelyről 8 kor.

Gyűjtőív nélkül dr. Veress Vilmos Kőlozsvárról 10 kor.

Dr. Boros György útján Péterffy Zsigmond 10 kor.

Az I—XII. közlemény összege — — — — — 9445 kor. 91 fill.

E közlemény összege — — — — — 557 kor. 70 fill.

Összesen — — 10,003 kor. 61 fill.

Midőn az eddigi kegyes adományok összege a 10,000 koronát elérte, jöleső örömmel gondolok a mí szerény viszonyaink között ez eredményre. Azonban még mindig kevés arra, hogy szent célunkat elérhessük általa. De még sokan vannak a hivatalosok. Vajha az eddigi eredmény menél többeket buzdítana a jótékonyság szép cselekedetére. A fenti kegyes adományokért is hálás köszönetet mondunk.

Székelyudvarhely 1905. április 5.

DEÁK LAJOS
gondnok,

BARABÁS ANDRÁS
pénztáros.

VÁRI ALBERT
lelkész.